

VILNIAUS UNIVERSITETAS

KAUNO FAKULTETAS

SOCIALINIŲ MOKSLŲ IR TAIKOMOSIOS INFORMATIKOS INSTITUTAS

Finansų ir apskaitos taikomosios sistemos
6121LX016

ERNESTA SAPEŽINSKAITĖ

BAKALAURO BAIGIAMASIS DARBAS

**GYVENTOJŲ PAJAMŲ MOKESČIO POVEIKIS NACIONALINIAM VALSTYBĖS
BIUDŽETUI**

Kaunas 2024

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KAUNO FAKULTETAS

SOCIALINIŲ MOKSLŲ IR TAIKOMOSIOS INFORMATIKOS INSTITUTAS

ERNESTA SAPEŽINSKAITĖ

BAKALAURO BAIGIAMASIS DARBAS

**GYVENTOJŲ PAJAMŲ MOKESČIO POVEIKIS NACIONALINIAM VALSTYBĖS
BIUDŽETUI**

Darbo vadovas _____
(parašas)

Bakalaurantas _____
(parašas)

Asist. Dr. Agnė Ramanauskaitė _____
(darbo vadovo mokslo laipsnis,
mokslo pedagoginis vardas,
vardas ir pavardė)

Darbo įteikimo data _____

Registracijos Nr. _____

TURINYS

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS	4
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	5
LENTELIŲ SĄRAŠAS.....	5
ĮVADAS.....	6
1. GYVENTOJŲ PAJAMŲ MOKESČIO TEORINĖ ANALIZĖ.....	8
1.1. Gyventojų pajamų mokesčio raida.....	8
1.2. Gyventojų pajamų apmokestinimo modeliai.....	12
1.3. Gyventojų pajamų mokesčio svarba ir analizė.....	17
2. GYVENTOJŲ PAJAMŲ APMOKESTINIMAS	24
2.1. Gyventojų pajamų apmokestinimas Lietuvoje.....	24
2.2. Gyventojų pajamų apmokestinimas Latvijoje.....	29
2.3. Tyrimo metodika.....	34
3. GYVENTOJŲ PAJAMŲ MOKESČIO ĮTAKOS NACIONALINIAM VALSTYBĖS BIUDŽETUI TYRIMAS.....	36
3.1. Gyventojų pajamų mokesčio įtakos nacionaliniam valstybės biudžetui statistinė analizė	36
3.2. Gyventojų pajamų mokesčių lemiančių veiksnių įtaka Lietuvos nacionaliniam valstybės biudžetui	43
IŠVADOS.....	53
SUMMARY	55
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	56

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

BVP – bendrasis vidaus produktas
GPM – gyventojų pajamų mokestis
GPMĮ – gyventojų pajamų mokesčio įstatymas
JAV – Jungtinės Amerikos Valstijos
LR – Lietuvos Respublika
MMA – minimalus mėnesinis atlyginimas
NPD – neapmokestinamas pajamų dydis
VDU – vidutinis darbo užmokestis

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Gyventojų pajamų mokesčio (GPM) tarifų dydžio pokyčiai pasirinktose Europos šalyse	11
2 pav. Gyventojų pajamų apmokestinimo modeliai	13
3 pav. Pasirinktų šalių GPM dalis 2022 m. nacionalinio biudžeto pajamose (proc.)	18
4 pav. GPM pajamas lemiantys veiksniai	20
5 pav. GPM pajamų priklausomybė nuo nedarbo lygio Lietuvoje	21
6 pav. GPM surinkimas ir neapskaitytos ekonomikos lygis Lietuvoje 2018-2022	22
7 pav. Lietuvos GPM instrumentarijus	24
8 pav. Latvijos GPM instrumentarijus	30
9 pav. Pajamos iš GPM 2014-2023 m. nacionaliniame Lietuvos biudžete	36
10 pav. Pajamos iš GPM 2013-2022 m. nacionaliniame Latvijos biudžete	37
11 pav. Lietuvos ir Latvijos GPM dalis nacionalinio biudžeto pajamose	38
12 pav. Gini koeficientas Baltijos šalyse 2014-2021	39
13 pav. Bendrojo vidaus produkto augimas 2014-2022 Lietuvoje ir Latvijoje	40
14 pav. Vidutinės vieno namų ūkio nario disponuojamos pajamos ir GPM pajamos Lietuvoje 2015-2022	41
15 pav. Vidutinės vieno namų ūkio nario disponuojamos pajamos ir GPM pajamos Latvijoje 2015-2022	42
16 pav. Vidutinis darbo užmokestis ir GPM pajamos Lietuvoje 2014-2023	43
17 pav. GPM tarifas ir pajamos Lietuvoje 2014-2023	44
18 pav. Minimalus mėnesinis atlyginimas ir pajamos iš GPM Lietuvoje 2014-2023	45
19 pav. GPM pajamos ir bedarbių kiekis 2014-2023 metais Lietuvoje	47
20 pav. Užimtų gyventojų kiekis ir GPM pajamos 2014-2023 metais Lietuvoje	48
21 pav. GPM pajamos ir neapskaitytos ekonomikos lygis Lietuvoje 2015-2022	49
22 pav. Skirtumas tarp potencialiai galimų surinkti ir faktiškai surinktų GPM pajamų Lietuvoje 2015-2022	50

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Gyventojų pajamų mokesčio (GPM) įvedimas įvairiose šalyse	9
2 lentelė. Progresinio mokesčio privalumai ir trūkumai	16
3 lentelė. Lietuvoje taikomi GPM tarifai 2024 metais	27
4 lentelė. Latvijoje taikomi GPM tarifai 2024 metais	32
5 lentelė. Skirtingas pajamas uždirbančių asmenų mokėtinas GPM 2018-2019	46
6 lentelė. GPM pajamas lemiančių veiksnių įtaka nacionaliniam valstybės biudžetui	51

IVADAS

Temos aktualumas. Šiais laikais, efektyviai veikianti mokesčių sistema yra reikšminga ekonomikos dalis, leidžianti valstybei bei savivaldybėms finansuoti savo veiklas. Pasak Buginskio ir Mackevičiaus (2007, p. 181) „Šių dienų pasaulyje pajamų mokestis yra sudedamoji ir svarbi daugumos valstybių mokesčių sistemų dalis, o kai kuriose išsivysčiusiose valstybėse pajamų mokesčio įplaukos sudaro daugiau negu pusę visų surenkamų mokesčių.“ Šiems autoriams taip pat pritaria ir Slavinskaitė, Kreizaitė ir Stonytė (2015, p. 246), „Gyventojų pajamų mokestis (GPM) visose valstybėse yra vienas pagrindinių mokesčių, renkamų į vietinius biudžetus. Visame pasaulyje valstybių mokesčių sistema yra pastoviai tobulinama, o tobulinimai paveikia bet kurį valstybės pilietį, kad ir kokį socialinį statusą jis turėtų.“

Pasak Melnykaitės ir Ramanauskaitės (2013, p. 96), nors apmokestinimas sukelia daug neigiamų emocijų, tačiau kiekvienai valstybei mokesčiai yra būtini – jie formuoja didžiąją dalį valstybės pajamų. Mokesčių sistemos stabilumas šalyje svarbus vertinant jos patrauklumą užsienio investicijoms. <...> Užtrunka daug laiko, kol valstybė sukuria ir įtvirtina būtent jai tinkančią mokesčių sistemą. Sunkiausias iš uždavinių šiame procese yra mokesčio tarifo nustatymas. Todėl tai reikalauja daugiausia dėmesio ir pastangų.

Taigi, gyventojų pajamų mokesčio tema yra reikšminga tiek fiziniams, tiek juridiniams asmenims ir visai ekonomikai. Su šiuo mokesčiu susiję pokyčiai gali turėti reikšmingos įtakos valstybių ir savivaldybių pajamų paskirstymui bei ekonomikos augimui.

Tyrimo problema. „Gyventojų pajamų apmokestinimas užima svarbią vietą mokesčių sistemoje. Be to, jis yra vienas iš labiausiai diskutuojamų temų įgyvendinant mokesčių politiką, nes jis daro didelę įtaką ekonomikai, jos vystymuisi ir augimui.“ (Nikolova, 2020). Šis mokestis ypatingai svarbus šalies biudžetui ir jo surenkamoms pajamoms, nes naudojantis gautomis pajamomis yra vykdomos valstybės funkcijos. Skirtingos apmokestinimo sistemos ir gyventojų pajamų mokesčio tarifai padaro skirtingą įtaką į šalies nacionalinį biudžetą surenkamoms pajamoms, todėl iškyla klausimas – kaip gyventojų pajamų mokestis bei skirtingos apmokestinimo sistemos paveikia nacionalinio biudžeto pajamas?

Darbo objektas – gyventojų pajamų mokestis.

Darbo tikslas. Išanalizuoti gyventojų pajamų mokestį ir jo poveikį nacionaliniam valstybės biudžetui.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti gyventojų pajamų mokesčio istoriją, atskleisti šio mokesčio svarbą ir apmokestinimo modelius.

2. Išanalizuoti gyventojų pajamų mokesčio administravimo ypatumus Lietuvoje ir Latvijoje bei aprašyti tyrimo metodiką.
3. Atlikti gyventojų pajamų mokesčio Lietuvoje ir Latvijoje tyrimą, išanalizuoti pokyčius iki ir po mokesčių reformos ir šių reformų įtaką nacionaliniam valstybės biudžetui bei išanalizuoti gyventojų pajamų mokesčių veikiančių veiksnių įtaką į nacionalinį biudžetą surenkamoms gyventojų pajamų mokesčio pajamoms.

Darbo struktūra. Pirmoje dalyje nagrinėjama gyventojų pajamų mokesčio raida, svarba valstybei ir jos funkcijoms. Taip pat nagrinėjami apmokestinimo modeliai ir jų skirtumai.

Antroje dalyje nagrinėjami Lietuvos ir Latvijos gyventojų pajamų mokesčio apmokestinimo ypatumai bei aprašoma tyrimo metodika.

Trečioje dalyje nagrinėjamas mokesčių reformos poveikis Lietuvos ir Latvijos nacionaliniams biudžetams ir pasirinktiems rodikliams. Taip pat nustatomas gyventojų pajamų mokesčių įtakojančių veiksnių poveikis gyventojų pajamų mokesčio pajamoms, renkamoms į nacionalinį Lietuvos valstybės biudžetą.

Tyrimo metodai. Darbe naudojama literatūros apžvalga, analizė bei sintezė. Taip pat yra naudojamas lyginimas, grupavimas bei grafinis vaizdavimas.

Darbo apimtis - 59 puslapiai. Darbą sudaro įvadas, 3 dalys bei išvados. Pagrindinė darbo medžiaga pateikta 49 puslapiuose. Darbe yra pateikta 22 paveikslai, 6 lentelės bei 48 literatūros šaltiniai.

1. GYVENTOJŲ PAJAMŲ MOKESČIO TEORINĖ ANALIZĖ

Šiame skyriuje analizuojama gyventojų pajamų mokesčio raidos istorija pasaulyje, nagrinėjami šio mokesčio įvedimo laikotarpiai ir tarifų pokyčiai pasirinktose pasaulio šalyse. Taip pat analizuojama gyventojų pajamų mokesčio svarba valstybei ir jos biudžetui, aptariami gyventojų pajamų mokesčių įtakojantys veiksniai bei aptariami gyventojų pajamų apmokestinimo modeliai.

1.1. Gyventojų pajamų mokesčio raida

Kaip teigia Alexander & Co (2020), pirmieji pajamų mokesčio elementai atsirado egiptiečių ir antikos laikų Romoje. Romėnai įvedė valstybinius mokesčius, kuriuos sudarė kuklūs mokesčiai už turimą turtą. VMI straipsnyje „Mokesčių administravimo raida Lietuvoje“ [n.d.] teigiama, kad, „Europoje jau senovėje valstybės rinkdavo mokesčius. Juos galima buvo mokėti ne tik pinigais, bet ir gyvulių bandos, metinio derliaus dalimi arba darbo jėga. Germanai garbės rinkliavas atiduodavo savanoriškai, o romėnai buvo įvedę vadinamąjį mokesčių nuo galvos, kuris buvo privalomas.“

Prireikus surinkti pajamų karui su Prancūzija finansuoti, 1799 m. Didžiojoje Britanijoje buvo įvestas pajamų mokestis. Šis mokestis turėjo daugumą šiuolaikinio pajamų mokesčio požymių: piliečiai turėjo pateikti metinę pajamų deklaraciją, kurioje nurodė bendrąsias pajamas iš visų šaltinių, kurios vėliau buvo apmokestinamos 10 proc. mokesčiu, taip pat buvo galima atimti tam tikras išlaidas, tokiais kaip gyvybės draudimo įmokos. Tačiau, 1802 m. šis mokestis buvo panaikintas. Po metų, vėl prasidėjus karui, dar kartą įvestas. Kitos šalys, įskaitant Šiaurės šalis, Prancūziją ir kai kurias Vokietijos žemes, taip pat bandė apmokestinti pajamas revoliucinių ir Napoleono karų metu, tačiau tik laikinai. 1815 m., pasibaigus Napoleono karams, Vakarų Europos, Šiaurės Amerikos ir Japonijos fiskalinių valstybių pajamos vis dar labai priklausė nuo netiesioginių mokesčių, pavyzdžiui, muitų ir akcizų, kuriuos papildė žemės ir paveldėjimo mokesčiai (Aidt ir Jensen, 2009).

Laikotarpiai, kuriais buvo įvestas gyventojų pajamų mokestis (toliau – GPM), pateikiami 1 lentelėje.

Gyventojų pajamų mokesčio (GPM) įvedimas įvairiose šalyse

Šalis	Metai, kuriais buvo įvestas nuolatinis gyventojų pajamų mokestis	Laikini pajamų mokesčių įvedimo laikotarpiai
Jungtinė Karalystė	1842	1798–1802, 1803–1816
Italija	1864	-
Japonija	1887	-
Norvegija	1892	1809
Švedija	1902	1809-1812
Danija	1903	1789, 1809, 1848–1850, 1864, 1867–1870
Prancūzija	1911	1793
Jungtinės Amerikos Valstijos	1913	1862–1872, 1894–1895
Vokietija	1920	1808
Suomija	1920	1865–1881
Belgija	1922	1797
Šveicarija	1939	1911–1914, 1917–1928, 1933–1937
Lietuva	1990	

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Aidt ir Jensen (2009)

Iš 1 lentelės galima pastebėti, jog pirmoji šalis, įsivedusi nuolatinį GPM buvo Jungtinė Karalystė. Paskui ją sekė ir Italija, Japonija bei Norvegija. Visos šios šalys įsiedė GPM mokestį XIX amžiuje. XX amžiaus pradžioje prie šių šalių prisijungė ir Švedija.

Pasak Stenkula (2014), Švedijoje pajamų mokesčiai laikotarpio pradžioje buvo stebėtinai nereikšmingi. Padidėjus gebėjimams surinkti mokesčius, įskaitant modernios buhalterinės apskaitos pritaikymą, sumažėjo kontrolės ir surinkimo išlaidos. 1903 m. buvo įgyvendinta nauja valstybinė pajamų mokesčio reforma, ir visi mokesčių mokėtojai privalėjo pateikti pajamų mokesčio deklaraciją ir per kelerius metus po šios reformos GPM tapo vienu svarbiausių valstybės surenkamų mokesčių.

Šiek tiek vėliau prisijungė Danija ir Prancūzija, o po dar kelerių metų ir Jungtinės Amerikos Valstijos (toliau – JAV).

Pasak Pollack (2013), JAV šiuolaikinio pajamų mokesčio ištakos siekia 1913 m., tačiau pirmasis nacionalinis pajamų mokestis šalyje buvo įvestas per pilietinį karą. Šis mokestis davė tik kuklias pajamas nacionalinei vyriausybei, kuri daugiausia rėmėsi pajamomis iš muitų tarifų ir valstybės skolinimosi karo veiksams finansuoti. Pasibaigus karui 1865 m., pajamos iš gyventojų pajamų mokesčio sumažėjo, o politinis pasipriešinimas mokesčiui, kuris buvo nuslopintas per karo krizę, išaugo. Galiausiai 1872 m. buvo leista nutraukti šio mokesčio galiojimą.

Vėliau GPM įsivedė Suomija Vokietija, Belgija ir Šveicarija.

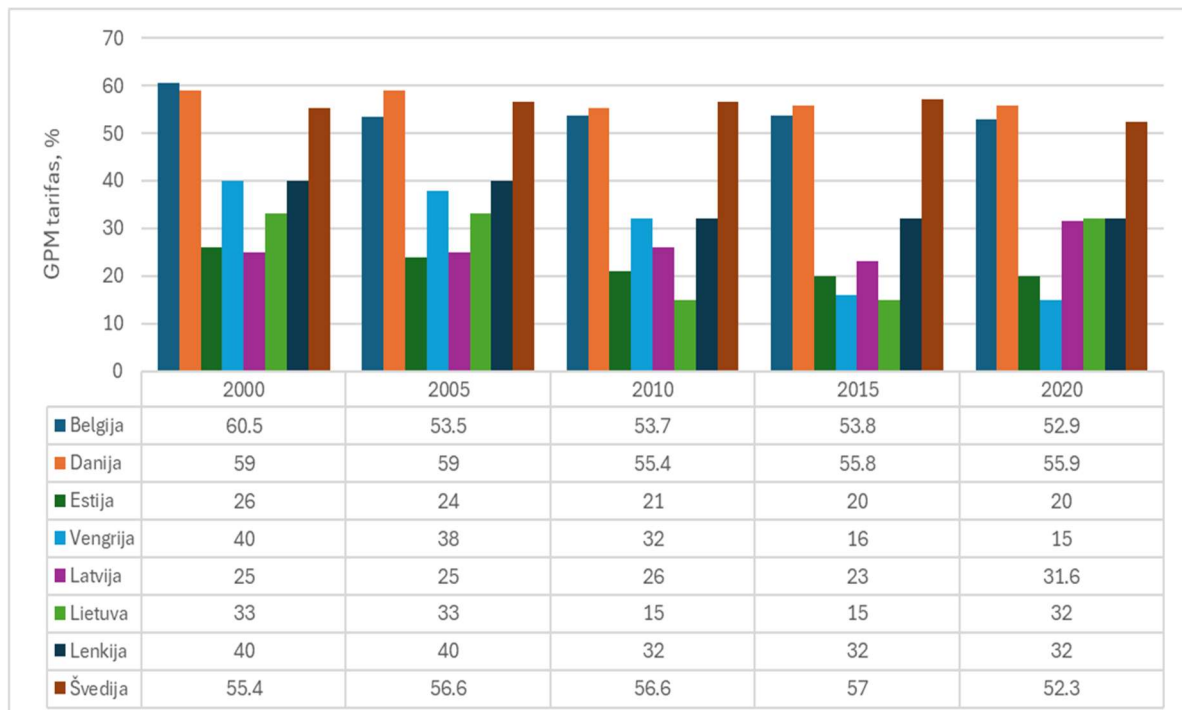
Pasak Roikonen (2022), Suomijoje devintajame dešimtmetyje pajamų sąvoka tapo artimesnė bendrųjų pajamų sąvokai, nes pareigūnai, nustatydami apmokestinimo tarifus, pradėjo įtraukti tam tikras socialines išmokas (t. y. 1983 m. - nacionalines pensijas). Be to, asmenys galėjo prašyti įvairių atskaitymų iš apmokestinamų pajamų. Pavyzdžiui, mokesčių mokėtojai galėjo reikalauti atskaitymų už vaikų auginimą, o tai reiškė, kad daugelis mažesnes pajamas gaunančių šeimų buvo atleistos nuo mokesčių mokėjimo.

Kaip teigiama VMI straipsnyje „Mokesčių administravimo raida Lietuvoje“ [n.d.], Vokietijoje mokesčiai šiandienine prasme egzistuoja jau nuo ankstyvųjų viduramžių. VIII a. Karolis Didysis įvedė bažnyčios mokestį – dešimtinę. Kaip ir nusako šis žodis, reikėdavo atiduoti dešimtąją dalį (pavyzdžiui, derliaus). Vėlesniais viduramžiais šis mokestis buvo papildytas žemės sklypo mokesčiu, kurio dydis buvo nustatomas pagal turimo žemės sklypo plotą. XV a. buvo nustatyti pirmieji vartotojų mokesčiai, taikomi daugybei maisto produktų. XIX a. vis dažniau imta skaičiuoti mokesčius pagal ekonominę pajėgumą.

Lietuvoje nuolatinis GPM buvo įvestas 1990 metais, tačiau jo ištakos siekia ir LDK laikus. Pasak VMI straipsnio „Mokesčių administravimo raida Lietuvoje“ [n. d.], valdant didžiajam kunigaikščiui Kęstučiui, kai buvo pradėti kaldinti Lietuvos pinigai ir ypač XIV a. pabaigoje, natūriniam ūkiui peraugant į prekinį – piniginį ūkį, atsirado mokesčiai ir pinigais. Tačiau dar ir XV a. pradžioje Vytauto Didžiojo viešpatavimo metu dauguma mokesčių tebebuvo mokama grūdais, galvijais, žirgais, medumi, vašku, laukinių žvėrelių kailiukais. Greta mokesčių natūra vis labiau plito ir mokesčiai pinigais – sidabrinė, činčas, pagalvės mokestis ir kt. <...> Gyventojų mokesčiai Sovietų Sąjungoje pokariniu laikotarpiu buvo mažinami. 1946 m. panaikintas karo mokestis, 1953 m. iš esmės pertvarkomas žemės ūkio mokestis, nuo 1958 m. panaikinti privalomi žemės ūkio produkcijos pristatymai valstybei.

Siekiant pilnai išnagrinėti GPM istoriją, tikslinga yra peržvelgti kaip keitėsi GPM tarifai skirtingose šalyse. Buvo pasirinkta išnagrinėti 8 šalių aukščiausius įmonoms GPM tarifus 2000-2020 metais su 5 metų intervalais. Šalys buvo atrinktos siekiant atvaizduoti kiek įmanoma

platesnius duomenis, jog pastebėti kaip skiriasi tarifai skirtingose šalyse, todėl atrinkta po keletą šalių su aukštu, vidutiniu ir žemu tarifu. Gauti duomenys pateikti 1 paveiksle.

1 pav. Gyventojų pajamų mokesčio (GPM) tarifų dydžio pokyčiai pasirinktose Europos šalyse

Šaltinis: sudaryta autorės pagal OECD (2024)

Išnagrinėjus 1 paveiksle pateiktus duomenis, galima pastebėti, jog 2000 metais GPM tarifai svyruoja nuo 25 iki 60,5 proc. Didžiausias galimas GPM tarifas buvo Belgijoje (60,5 proc.), Danijoje (59 proc.) ir Švedijoje (55,4 proc.), o mažiausias – Latvijoje (25 proc.), Estijoje (26 proc.) ir Lietuvoje (33 proc.). Galima pastebėti, jog per 5 metus nuo 2000 iki 2005, tarifas keletoje šalių turėjo tendenciją mažėti. Belgijoje GPM tarifas sumažėjo 7 procentiniais punktais, Estijoje ir Vengrijoje – 2 proc. punktais. Vienintelė šalis, kurioje GPM tarifas 2000-2005 m. laikotarpiu kilo, buvo Švedija, joje tarifas padidėjo 1,2 proc. punktais, nuo 55,4 iki 56,6 proc. 2005-2010 m. laikotarpiu matomi didesni pasikeitimai GPM tarifuose, tačiau vis dar išliko mažėjimo tendencija. Didžiausias pokytis matomas Lietuvoje, didžiausias galimas GPM tarifas sumažėjo net 18 proc. punktų (nuo 33 iki 15 proc.). Taip nutiko todėl, nes Lietuvoje buvo priimta mokesčių reforma, kurios metu nuo GPM tarifo buvo atskirtos pensijų socialinio ir sveikatos draudimo įmokos, todėl atskyrus šias įmokas sumažėjo ir gyventojų pajamų mokesčio tarifas. GPM tarifas sumažėjo ir Lenkijoje, jis kito nuo 40 iki 32 proc. 2010-2015 metų laikotarpiu GPM tarifas stipriausiai kito Vengrijoje, taip nutiko, nes 2011 metais buvo įvykdyta mokesčių reforma, kurios metu GPM tarifas sumažėjo net per pusę, nuo 32 iki 16

proc. Taip pat, pasak Ministry of national economy (2012), „Vyriausybė įsipareigojo palaipsniui mažinti pajamų mokesčius. Be to, sutelkdama dėmesį į deficito tikslą, Vyriausybė pradėjo didinti vartojimo mokesčių svorį ir plėsti mokesčių naštos pasidalijimą.” Likusiose šalyse GPM smarkiai nekito, aukščiausius tarifus taikė Švedija ir Danija, jie siekė daugiau nei 50 proc. ir yra vieni aukščiausių visoje Europoje. 2015-2020 metų laikotarpiu GPM tarifas labiausiai kito Lietuvoje, jis padidėjo nuo 15 iki 32 proc., nes 2019 metais Lietuvoje buvo įvykdyta mokesčių reforma, kurios metu GPM tarifas iš proporcinio buvo pakeistas į progresinį. Kitose Europos šalyse matomas tarifo mažinimas, aukščiausi tarifai išliko Danijoje (55,9 proc.), Švedijoje (52,3 proc.) ir Belgijoje (52,9 proc.). Mažiausias tarifas fiksuojamas Vengrijoje (15 proc.) ir Estijoje (20 proc.). Kaip teigia Slavickienė, Atkočiūtė ir Nesticis (2007), „Daugelis Europos valstybių įvykdė arba dabar vykdo pajamų mokesčio sistemos reformas, kurių pagrindinis tikslas – sumažinti mokesčio našta.”

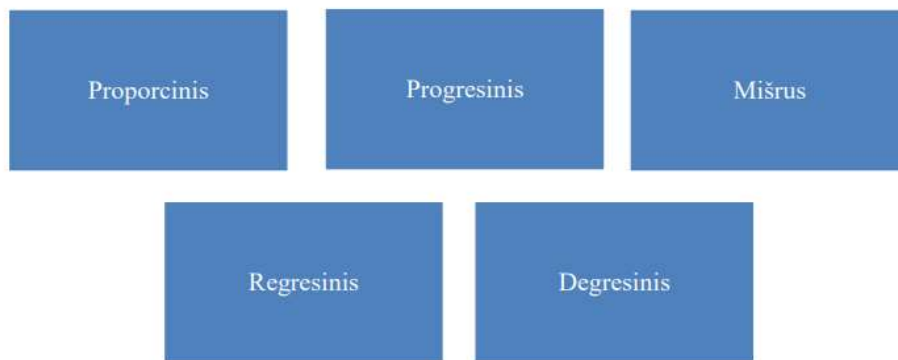
Taigi, apibendrinant galima teigti, jog GPM raidos istorija siekia net egiptiečių ir antikos laikus Romoje, mokesčiai buvo renkami ne tik pinigais, bet ir natūriniu būdu, sumokant savo derliaus dalį ar gyvuliais. Šiuolaikinis pajamų mokestis atsirado 1799 m., kai Didžiojoje Britanijoje valstybei prireikė pinigų finansuoti karą su Prancūzija. Iš analizavimui pasirinktų šalių, pirmoji šalis įsivedusi nuolatinį GPM buvo Didžioji Britanija, vėliausiai GPM įsivedė – Lietuva. Išnagrinėjus pasirinktų šalių aukščiausius GPM tarifus buvo pastebėta, jog šis mokestis 2000-2020 m. laikotarpiu turėjo tendenciją mažėti. Didžiausi GPM tarifai taikomi Švedijoje, Danijoje ir Belgijoje. Mažiausi – Vengrijoje ir Estijoje. Įvykus didesniems tarifų pokyčiams, pagrindinė to priežastis buvo mokesčių reformos. Lietuvoje analizuojamu laikotarpiu buvo įvykdytos 2 reformos, vienos metu nuo GPM tarifo buvo atskirtos pensijų ir sveikatos draudimo įmokos, o kitos metu tarifas buvo pakeistas iš proporcinio į progresinį. Vengrijoje buvo įvykdyta 1 mokesčių reforma 2011 m., kurios metu tarifas buvo sumažintas pusiau. Šiomis reformomis valstybės siekia sumažinti mokesčių našta gyventojams.

1.2. Gyventojų pajamų apmokestinimo modeliai

Daugelis Europos valstybių pasižymi savita gyventojų pajamų mokesčių sistema, kuriai būdingi progresiniai mokesčio tarifai, numatytos minimalios neapmokestinamos pajamos bei itin aukšti mokesčiai dideles pajamas gaunantiems asmenims. Mažesnioji ES valstybių dalis taiko kitą apmokestinimo būdą - proporcinį. Čia paprastai vyrauja vienas tarifas, kurį moka tiek didesnes, tiek mažesnes pajamas gaunantieji (Liužinienė, 2017, p. 9).

Kaip teigia Bikas ir Bagdonaitė (2020, p. 591), pagrindinė problema, su kuria susiduria nacionalinės vyriausybės - nuspręsti, ką ir kaip apmokestinti, kokius mokesčių tarifus taikyti, kad šalies mokesčių sistema būtų teisinga, paprasta, veiksminga ir elastinga. Netinkama šalies mokesčių sistema skatina mokesčių vengimą, o tai turi milžiniškų pasekmių valstybei, nes stabdo šalies ekonomikos plėtrą ir valstybės ateitį.

Yra išskiriami 5 skirtingi gyventojų pajamų apmokestinimo modeliai, kurie pateikiami 2 pav.

2 pav. Gyventojų pajamų apmokestinimo modeliai

Šaltinis: Liužinienė, 2017 pagal Medelienė, Sudavičius, 2011, p. 87

Proporcinis apmokestinimo modelis reiškia, jog visi asmenys yra apmokestinami vienodu tarifu, nepriklausomai, kiek pajamų jie uždirba.

Šis modelio tyrinėtojai mano, jog jis yra neteisingas ir sudaro sąlygas nelygybei tarp didesnes ir mažesnes pajamas gaunančių gyventojų. Kaip teigia Ambrus (2012, p. 49), proporcinis gyventojų pajamų mokesčio tarifas yra vertikalčiai neteisingas ir gali tapti ypatingai svarbus, kai, palyginti su ankstesne mokesčių našta, dėl proporcinio tarifo mažesnio darbo užmokesčio kategorijoms tenka perteklinė našta, o didesnėms - mažesni mokesčiai. Pasak Soggi, D'Andrea, Deriu ir Severini (2022), „Didžiausias pajamas gaunančioms grupėms ribinio mokesčio tarifo sumažinimas padidintų paskatas dirbti, tačiau šis poveikis pasireiškia ir sumažinus vidutinį mokesčio tarifą.“

Tačiau, šis modelis turi ir privalumą, jog jis yra lengvai suprantamas tiek fiziniams, tiek juridiniams asmenims, taip pat, atsižvelgus į tai, jog visoms pajamų kategorijoms yra taikomas vienodo dydžio tarifas, sumažėja šio mokesčio administravimo kaštai.

Kaip teigia Paulauskas (2008, p. 68), valstybės dažnai kaip šios sistemos privalumus taip pat nurodo skaidrumą, paprastumą ir naudą mokesčių surenkamumo atžvilgiu, kurią lemia geresnė fizinių asmenų ir įmonių motyvacija mokėti mokesčius. Ekonominiu atžvilgiu asmens

sprendimas laikytis ar vengti mokesstinės prievolės yra įstatymo laikymosi ir pažeidimo sąnaudų vertinimas. Įstatymo laikymosi sąnaudos apima sugaištą laiką ir pinigines išlaidas, susijusias su apskaitos dokumentų tvarkymu ir mokesstinės prievolės apskaičiavimu, taip pat pačios mokesstinės prievolės sąnaudas.

Taip pat, nors atrodo, jog sumažinus mokesčio tarifą pajamos surenkamos į valstybės biudžetą turėtų mažėti, tačiau Paulauskas (2008, p. 81) teigia kitaip, „Proporcinės mokesčių sistemos priėmimas gali būti siejamas su mokesčių pajamų padidėjimu. Sumažėjus mokesčių naštai, didėja investicijos, gyventojų pajamos, vartojimas, o tai skatina ekonomikos augimą, kartu mokesčių pajamų į biudžetą didėjimą.“ Autorius savo darbe akcentuoja, jog mažėjant mokesčiai įmonės yra linkusios plėstis ir daugiau investuoti bei uždirbti didesnius pelnus. „Pagal ekonomikos teoriją, taikant proporcinio tarifo sistemą, kai sumažinami dideli ribiniai mokesčių tarifai ir atsisakoma mokesčių tarifų gradacijos, gyventojai renkasi daugiau dirbti ir vartoti, o įmonės didinti investicijas. To padarinys yra ūkio plėtra, kuri didina bendras biudžeto pajamas.“ (Paulauskas, 2008, p. 67).

Medelienė ir Sudavičius (2011) (cit. iš Liužinienė, 2017, p. 10), „**Mišrų** apmokestinimą apibūdina kaip metodą, kada tam tikrai mokesčio bazės daliai yra taikomas tarifas, paprastai išreikštas aiškia pinigų suma, o kitai daliai – išreikštas procentais nuo mokesčio bazės.“

Regresinis tarifas didėja mažėjant pajamoms. Kaip teigia Papanikolaou (2021, p. 1), „Progresinė mokesčių sistema yra susijusi su pajamų nelygybės mažėjimu, o regresiniai mokesčių tarifai pasireiškia pajamų nelygybės didėjimu. Kai pajamų nelygybė prieš apmokestinimą ir po apmokestinimo yra vienoda, tada mokesčių sistema yra proporcinga.“ Regresinis mokestis dažnai yra laikomas neteisingu ir neetišku, nes daugiau uždirbantys asmenys moka mažiau mokesčių, o mažai uždirbantys asmenys sumoka jų daugiau, todėl atsiranda stipri nelygybė tarp šių asmenų.

Degresinis mokestis - tai mokesčių sistema, kurioje mokesčio tarifas mažėja didėjant apmokestinamajai vertei. Kitaip tariant, mokesčių mokėtojui uždirbant daugiau pajamų, apmokestinama mažesnė šių pajamų dalis. Priešingai nei progresinių mokesčių sistemoje, kurioje mokesčio tarifas didėja augant apmokestinamai sumai, didesnes pajamas gaunantys asmenys sumoka didesnę savo pajamų dalį. Degresyviu apmokestinimu siekiama palengvinti padėti mažesnes pajamas gaunantiems mokesčių mokėtojams, be to, juo galima skatinti tam tikrą elgesį, pavyzdžiui, investicijas į tam tikras pramonės šakas (‘Degressive Tax Definition & Examples’, 2023).

Progresinis apmokestinimo modelis yra vienas populiariausių pasaulyje. Naudojant šį modelį mokesčio tarifas didėja didėjant pajamoms. Pasak Kniukštaitės (2016, p. 7),

„Progresiniai mokesčiai atsirado tuo pačiu laikotarpiu kaip ir proporciniai mokesčiai - Senovės Graikija yra vienas iš jų pavyzdžių. Nors mokesčių sistemos koncepcijos nebuvo panašios į dabartines, Platonas, Sokratas, Solonas jau tada diskutavo apie pinigų vertę, vertės pokyčius didėjant pinigų kiekiui ir pajamų pasiskirstymą šalyje.“ Autorė taip pat teigia, jog senovės laikais mokėti šiuos mokesčius buvo ne našta, o garbė. Taip pat, jog net Aristotelis suprato progresinių mokesčių privalumus ir palaikė šį apmokestinimo būdą, nes jis skatina lygybę tarp skirtingas pajamas uždirbančių individų.

Progresinis apmokestinimas išsiskiria tuo, kad didesnei mokesčio bazei yra taikomas ir didesnis mokesčio tarifas. Naudojant šį metodą svarbu numatyti aiškią galutinę progresijos ribą, kad mokesčio suma neperaugtų mokesčio bazės vertės. Šis apmokestinimo būdas dar yra skirstomas į dvi progresijos rūšis (Liužinienė, 2017):

- Globalioji;
- Laipsniška.

„Kai didesnis mokesčio tarifas yra nustatomas visai išaugusiai mokesčio bazei, tokį atvejį vadiname globaliąja progresija. Kuomet tarifas auga laipsniškai (didesnis mokesčio tarifas nustatomas tik atitinkamai mokesčio bazės daliai) – tai laipsniška progresija.“ (Liužinienė, 2017)

Siekiant išskirti šio modelio privalumus, autoriai Duncan ir Klara (2016, p. 762) teigia, „<...> kad progresyvumas mažina stebimų pajamų nelygybę, tačiau turi gerokai mažesnę poveikį faktinei nelygybei, nustatamai pagal vartojimu grindžiamą Gini rodiklį.“ Atlikę empirinę analizę autoriai pastebėjo, jog didesnė nelygybė vyrauja šalyse su silpna teisine sistema.

Progresinio pajamų apmokestinimo etinis pagrindas – teisingumo ir lygybės principo užtikrinimas, visų pirma siekiant efektyviau spręsti viešuosius reiklaus [sic]. Tyrimai byloja, kad progresinis pajamų apmokestinimas mažina pajamų nelygybę <...>. Be to, psichologų ir sociologų teigimu, toks apmokestinimas didina visuomenės harmoningumą ir solidarumą, socialinio mobilumo galimybes, mažina įtampas tarp skirtingų socialinių grupių bei visuomenės poliarizaciją. Progresinis pajamų ar net turto apmokestinimas taip pat yra ir puiki prevencinė priemonė. Pavyzdžiui, stabdant spekuliacinio ir burbulų formavimosi procesus bei turto, o tuo pačiu ir galios, taip pat ir politinės, koncentraciją mažumos rankose (Šiaulienė, 2017).

Liužinienės (2017, p. 12) teigimu, „Pagrindinis progresinio apmokestinimo bruožas, kad ši mokesstinė sistema teigiamai veikia vartojimą, santaupas bei darbo jėgos pasiskirstymą. Būtent šis metodas leidžia sulyginti pajamų pasiskirstymą tarp gyventojų, turta, vartojimą bei kuria socialinę lygybę, kas yra daugelio valstybių siekiamybė.“

Nors progresinis apmokestinimas turi daug privalumų, tačiau autoriai Duncan ir Klara (2016, p. 762) teigia, jog progresinė apmokestinimo sistema galbūt padeda sumažinti nelygybę tarp skirtingas pajamas gaunančių individų, tačiau „turtingieji“ gali pradėti slėpti ar kitokiais būdais bandyti mažinti savo apmokestinamas pajamas, siekiant išvengti mokesčių mokėjimo, ko pasekoje, padidėja šešėlinė ekonomika valstybėje. Autorių teigimu, „<...> turtingieji yra linkę jautriau reaguoti į mokesčių tarifų pokyčius, nes jie turi daugiau galimybių nuslėpti savo pajamas.“ Pasak Anskaitytės (2007) (cit. iš Liužinienė, 2017), „progresinių mokesčių pagrindiniais trūkumais galima laikyti motyvacijos netekimą daugiau uždirbti, kvalifikuoto darbo diskriminaciją, visuomenės skaidymą ir supriešinimą, mokesčių administravimo sunkumus bei skatinimus slėpti pajamas.“ Slavinskaitė et.al. (2015, p. 247), teigia, jog „Radikalių ekonominių požiūrių mokslininkai rekomenduoja mažinti mokesčius turtingiesiems. Savo idėją jie irgi grindžia socialiniu teisingumu. Negalima bausti padidintais mokesčiais žmonių, gebančių atlikti visuomenėje svarbesnes funkcijas.“

Jog aiškiau suprasti šio modelio privalumus ir trūkumus, buvo sukurta lentelė, kurioje pateikiami pagrindiniai šio modelio privalumai ir trūkumai (žiūrėti: 2 lentelė).

2 lentelė

Progresinio mokesčio privalumai ir trūkumai

Privalumai	Trūkumai
Pajamų į valstybės biudžetą augimas	Didėjanti mokesčių našta „turtingiesiems“
Mažesnė pajamų nelygybė	Šešėlinės ekonomikos augimas
Prevencinė priemonė stabdant spekuliacinio ir burbulų formavimosi procesus	Kvalifikuoto darbo diskriminacija
Teigiamai veikia vartojimą, santaupas bei darbo jėgos pasiskirstymą	Sudėtingas administravimas

Šaltinis: sudaryta autorės, pagal Duncan ir Klara (2016), Šiaulienė (2017), Liužinienė (2017), Anskaitytė (2007), Slavinskaitė, Kreizaitė ir Stonytė (2015)

Iš 2 lentelės galima pastebėti, jog progresinis modelis turi tiek pat privalumų ir trūkumų, pagrindinė šio apmokestinimo problema, jog didesnes pajamas gaunantys individai, siekdami susimąžinti mokesčių našta pradės slėpti dalį savo pajamų ir valstybėje didės šešėlinės ekonomikos lygis. Pagrindiniu privalumu galima išskirti augančias pajamas į valstybės biudžetą, kurios padės valstybei užtikrinti savo funkcijų atlikimą.

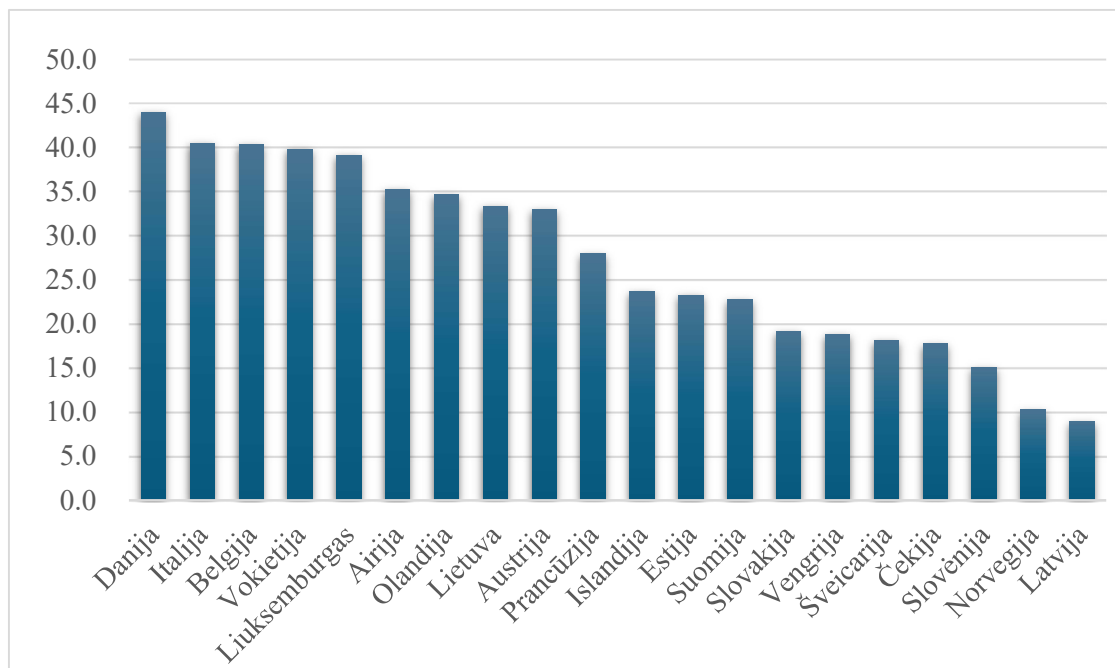
Išnagrinėjus GPM apmokestinimo būdus, galima teigti, jog egzistuoja 5 būdai: progresinis, proporcinis, mišrus, regresinis ir regresinis. Populiariausi ir dažniausiai praktikoje naudojami yra proporcinis ir progresinis modeliai. Proporcinis modelis išsiskiria tuo, jog taikomas mokesčio tarifas yra vienodas visiems gyventojams, o progresiniame auga didėjant apmokestinamosioms pajamoms. Proporcinis apmokestinimas, kaip teigia nagrinėtų darbų autoriai, yra neteisingas, nes mažesnes pajamas uždirbantiems žmonėms tenka per didelę mokesčių našta, tačiau turi privalumą, jog šis modelis skatina individus dirbti daugiau, ko pasekoje gerėja ekonomikos ir investicijų augimas. Progresinis modelis naudojamas daugumoje valstybių, jo pagrindinis privalumas yra, jog mažėja pajamų nelygybė ir surenkama daugiau mokesčių į valstybės biudžetą. Šio modelio pagrindinis išskirtas trūkumas yra didesnes pajamas uždirbančių asmenų diskriminacija, ko pasekoje, šie asmenys, siekdami išvengti mokesčių mokėjimo, slepia dalį savo apmokestinamų pajamų ir didina šešėlinę ekonomiką vakstybėje.

1.3. Gyventojų pajamų mokesčio svarba ir analizė

Kiekvienas dirbantis asmuo turi mokėti GPM į valstybės biudžetą, jog valstybė galėtų vykdyti savo funkcijas. Pasak Benedek, Benitez ir Vellutini (2022, p. 1), pažangiose ekonomikose GPM 2019 m. sudarė vidutiniškai 8,6 proc. nuo BVP ir atlieka svarbų vaidmenį perskirstant pajamas. Mažas pajamas gaunančiose besivystančiose šalyse GPM vaidmuo tebėra kuklus - 2019 m. vidutiniškai gauta 2,1 proc. nuo BVP, o jo poveikis perskirstymui yra ribotas. Kaip teigia Montvidas (2023, p. 54), „Valstybei būtini piniginiai ištekliai, sudarantys finansinį pamatą viešosioms funkcijoms įgyvendinti svarbiausiose visuomenės gyvenimo srityse. Didelė tokio finansinio pamato dalis į biudžetą surenkama mokesčiais. <...> Mokesčiai atlieka ne tik fiskalinę (biudžeto pajamų užtikrinimo), bet ir reguliacinę funkciją, pasireiškiančią valstybės reguliaciniu poveikiu sritims, į kurias nukreipiamas apmokestinimas.” Bendikienė ir Janišauskienė (2014), teigia, jog „Išsivysčiusių šalių ekonomikose GPM yra vienas svarbiausių mokesčių sistemoje. Šis mokeskis padeda valstybei surinkti pajamas į šalies biudžetą ir užtikrinti socialinę lygybę pajamų atžvilgiu.<...> Šalyse, kuriose ekonomika yra aukšto lygio, samdomųjų darbuotojų uždarbiai dažniausiai sudaro apie du trečdalius nacionalinių pajamų.”

VMI duomenimis, 2022 metais į Lietuvos nacionalinį biudžetą buvo surinkta 5,1 mlrd. Eur pajamų iš GPM. 51,75 proc. šių pajamų buvo skirti valstybės biudžeto funkcijoms vykdyti, likusieji 48,25 proc. - savivaldybių biudžetams. Visos 2022 metų nacionalinio biudžeto įplaukos sudarė 15,36 mlrd. EUR, o tai reiškia, jog GPM visose pajamose sudarė apie 33,33 proc. Jog

suprasti GPM svarbą valstybių biudžetams, buvo atlikta pasirinktų šalių GPM dalies 2022 metų nacionalinio biudžeto pajamose analizė, kurios duomenys pateikti 3 pav.

3 pav. Pasirinktų šalių GPM dalis 2022 m. nacionalinio biudžeto pajamose (proc.)

Šaltinis: sudaryta autorės pagal OECD (2024)

Iš 3 pav. galima pastebėti, jog GPM dalis nacionalinio biudžeto pajamose 2022 metais svyruoja nuo 9 iki 44 proc. GPM 2022 m. nacionalinio biudžeto pajamose mažiausią dalį sudarė Latvijoje, Norvegijoje ir Čekijoje. Didžiausią – Danijoje, kuri pasižymi itin aukštu GPM tarifu, Italijoje ir Belgijoje. Šios šalys yra smarkiai priklausomos nuo GPM, ko pasekoje patirtų daugiausiai sunkumų jo atsisakusios ar pakeitusios tarifus ir valstybės negalėtų užtikrinti tinkamo finansavimo savo funkcijoms vykdyti.

Išanalizavus pasirinktų šalių GPM dalį procentais 2022 metų nacionalinio biudžeto pajamose galima daryti išvadą, jog šis mokestis yra svarbus kiekvienos valstybės biudžetui, nes tai padeda joms tinkamai vykdyti savo funkcijas.

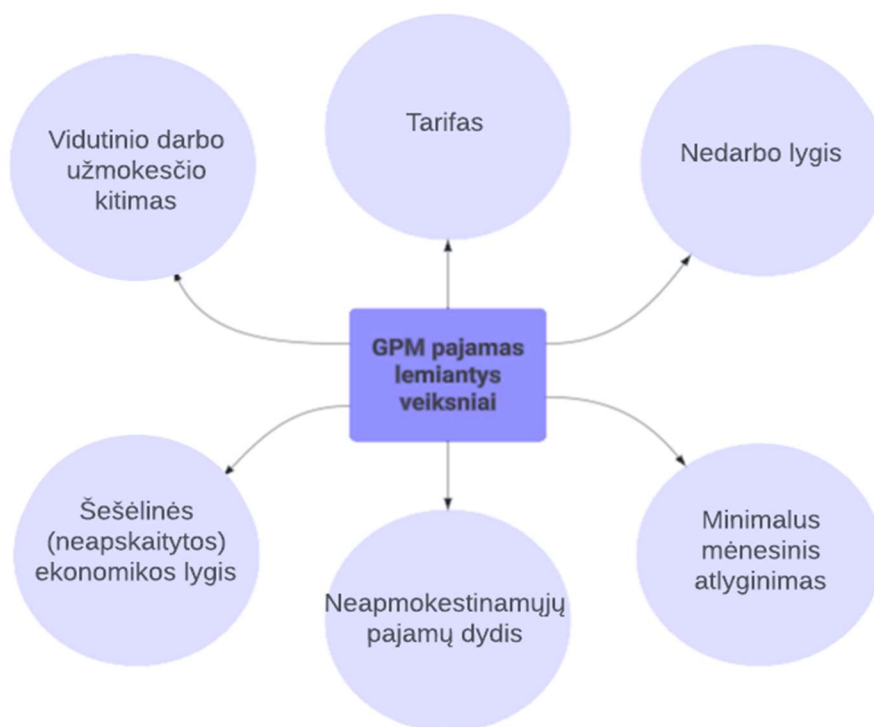
Pasak Šiaulienės (2017), gerovės valstybė, <...> turėdama pakankamai pajamų, gali plėsti ir garantuoti universalias bei kokybiškas viešąsias paslaugas visiems piliečiams, nepriklausomai nuo jų socialinės ar ekonominės padėties. Kad valstybė, o t. y. visa visuomenė, užklupus nelaimei ar susidūrus su sunkumais, kiekvienam piliečiui galėtų padėti tiek, kad užtikrintų reikiamą finansinį pagrindą, garantuotų būtinas paslaugas bei profesionalių specialistų pagalbą.

Kaip minėta, mokesčiai yra reikšmingi, nes tai padeda valstybėms atlikti savo funkcijas. Pasak Institute for State Effectiveness [n.d.], pagrindinės valstybės funkcijos yra apsauga, infrastruktūra, teisinė sistema, švietimas, viešųjų finansų valdymas, visuomenės gerovės užtikrinimas, administracinė veikla ir rinkos valdymas.

Kaip teigia Bikas, Subačienė, Astrauskaitė ir Keliuotytė-Staniulėnienė (2014, p. 84), valdžios sektoriaus pajamos yra pagrindinis mechanizmas, užtikrinantis ekonomikos augimą ir vystymąsi. Šios pajamos yra ypač glaudžiai susijusios su mokesčių politika, nes per mokesčius atsižvelgiama į ekonominius veiksnius, darančius įtaką šalies rinkai ir socialinei politikai bei leidžiančius sumažinti socialinę atskirtį tarp turtingųjų ir neturtingųjų visuomenės sluoksnių. Todėl šiuo atveju mokesčiai yra ir vidinė šalies socialinės plėtros garantija.

Šiems autoriams pritaria ir Slavinskaitė et. al. (2015), autoriai teigia, kad “ <...> mokesčiai yra labai svarbūs valstybės gyvenime, jos ekonominiam stiprumui, nes tik turinti pakankamai lėšų valstybė bus ekonomiškai stipri ir galės rūpintis savo gyventojais.” Autoriai savo darbe išskyrė 2 svarbiausias mokesčių funkcijas – reguliavimo, kuri yra grindžiama mokesčių paskirstymu, ekonomikos stabilumo ir efektyvumo palaikymu, ir perskirtomoji, kurios pagrindas yra pajamų paskirstymas tarp šalies gyventojų bei ūkio subjektų. Kaip teigia Kalantaitė ir Subačienė (2014), „<...> pirmiausia, mokesčių tikslas yra užtikrinti valstybės funkcijų vykdymą, taip pat perskirstyti pajamas ir, esant reikalui, reguliuoti ekonominius ir visuomeninius procesus šalyje.”

Pajamas renka ir administruoja šalies mokesčių administratorius, Lietuvoje - tai Valstybinė mokesčių inspekcija. Pasak Buginskio ir Mackevičiaus (2007), „Mokesčių administratorius, disponuodamas milžiniška informacija, gali žymiai prisidėti prie surenkamų mokestinių biudžeto pajamų padidėjimo.” Surinkusi daugiau mokesčių, valstybė turi galimybes tikslingiau panaudoti šias pajamas savo funkcijų įvykdymui, todėl buvo išskirti veiksniai, kurie daro įtaką GPM pajamoms (žiūrėti: 4 pav.).

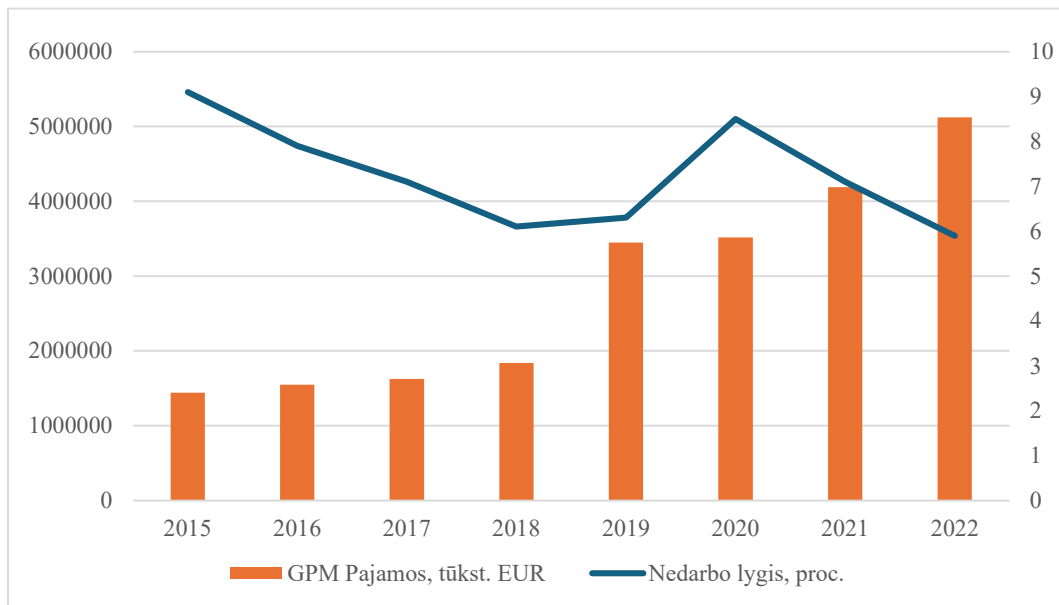

4 pav. GPM pajamas lemiantys veiksniai

Šaltinis: sukurta autorės pagal Slavickienę, Atkočiūnaite ir Nesticę (2007) ir Buginskį ir Mackevičių (2007)

Kaip galima pastebėti iš 4 pav., buvo išskirti 6 veiksniai, kurie daro įtaką GPM pajamų surinkimui: vidutinio darbo užmokesčio (toliau – VDU) kitimas, tarifas, nedarbo lygis, šešėlinės (neapskaitytos) ekonomikos lygis, neapmokestinamųjų pajamų dydis (toliau – NPD) ir minimalus mėnesinis atlyginimas (toliau – MMA). VDU parodo vidutinės šalies darbuotojų pajamas. Pagal šį rodiklį yra nustatomos metinio GPM mokesčio progresyvumo ribos, pavyzdžiui, Lietuvoje viršijus 60 VDU yra taikomas nebe 20 proc., o 32 proc. GPM tarifas, todėl **kintant VDU** - paveikiamos metinio GPM apskaičavimo ribos ir tarifai, ko pasekoje paveikiamos ir surenkamos pajamos iš GPM. **MMA** nurodo mažiausią atlyginimą, kuris turi būti mokamas šalyje pilnu etatu dirbantiems asmenims. Šis rodiklis yra svarbus apskaičiuojant **NPD**, kuris mažina apmokestinamųjų pajamų dydį, todėl šie rodikliai yra glaudžiai susiję. NPD lengvata yra taikoma siekiant minimalias pajamas gaunantiems asmenims sumažinti mokesčių našta. **Mokesčio tarifai** yra vienas svarbiausių rodiklių, nes nuo jo priklauso, kokią pajamų dalį asmenys sumokės į biudžetą. Šis rodiklis tiesiogiai veikia į šalies biudžetą surenkamas pajamas, nes didėjant tarifui sumokama didesnė dalis mokesčių.

Bendikienė ir Janišauskienė (2014) savo darbe tyrė, kokią įtaką turi GPM surinkimą lemiantys veiksniai bei jų poveikį surenkamoms biudžeto pajamoms atsižvelgiant į tai, kokioje ciklo fazėje yra ekonomika. Autorės teigia, jog GPM įplaukos į biudžetą labiausiai mažėja esant aukštam **nedarbo lygiui** ir atitinkamai didėja jam mažėjant. Siekiant pagrįsti šią išvadą buvo išanalizuota pajamų, surenkamų iš GPM, priklausomybė nuo nedarbo lygio. Duomenys yra pateikti 5 pav.

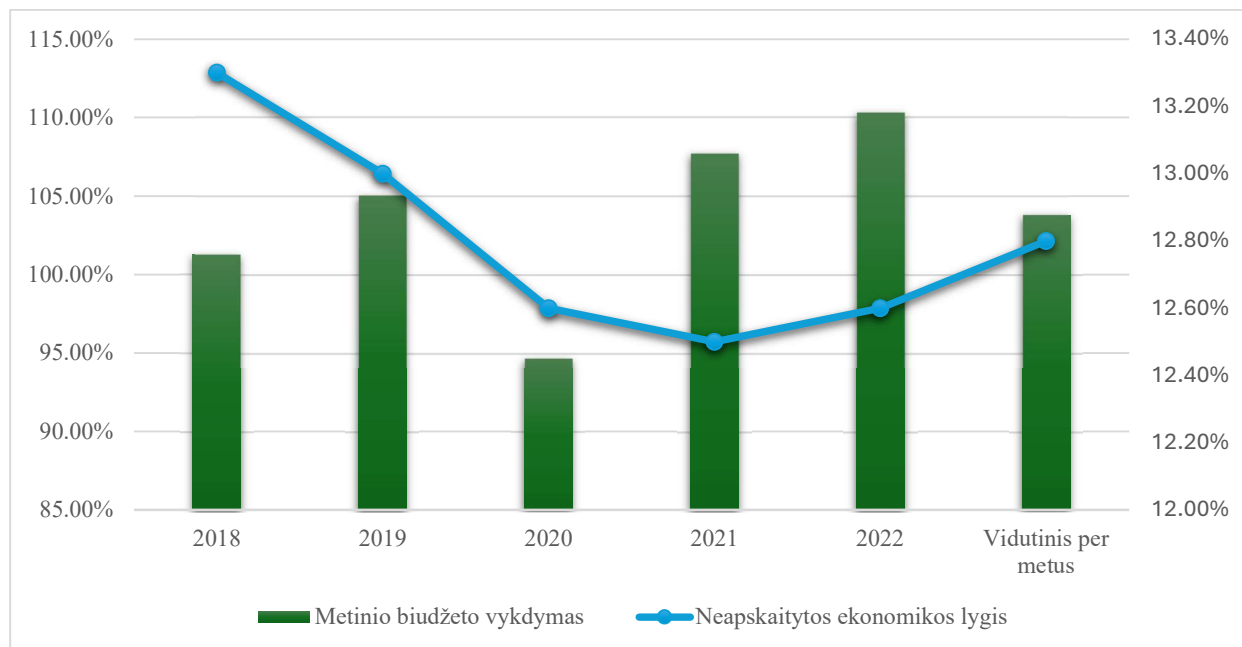
5 pav. GPM pajamų priklausomybė nuo nedarbo lygio Lietuvoje

Šaltinis: sukurta autorės pagal VMI [n.d.] ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija [n.d.]

Iš 5 pav. galima pastebėti atvirkštinę priklausomybę tarp pajamų, gaunamų iš GPM, ir nedarbo lygio, svarbu paminėti, jog GPM pajamų reikšmės yra kairėje reikšmių ašyje, o nedarbo lygio - dešinėje. 2015-2018 metų laikotarpiu yra matoma, jog mažėjant nedarbo lygiui, gaunamos pajamos iš GPM didėja. 2019 metais matomas staigus pajamų iš GPM padidėjimas, taip yra todėl, nes 2019 m. reformos metu, proporcinis GPM tarifas buvo pakeistas progresiniu, kas dar labiau sustiprino šią priklausomybę, kadangi GPM tarifas priklausė nuo gaunamų asmens pajamų dydžio. Pastebimas staigus nedarbo lygio šuolis 2020 metai dėl COVID-19 pandemijos, o 2021-2022 metais matoma, jog nedarbo lygis mažėjo ir atsistatė į priešpandeminį lygį, todėl smarkiai išaugo pajamos iš GPM, kaip minėta, dėl įvykdytos mokesčių reformos 2019 metais, kuri tik sustiprino šią priklausomybę. Taigi, atlikus analizę, tarp pajamų, surenkamų iš GPM, ir nedarbo lygio galima teigti, jog tarp šių dviejų rodiklių vyrauja atvirkštinė priklausomybė. Taip pat svarbu išsiaiškinti ir neapskaitytos ekonomikos reikšmę šalies biudžetui.

Oficialiai neapskaityta ekonomika egzistuoja visose šalyse ir priklausomai nuo savo dydžio vienaip ar kitaip įtakoja šalies ekonominę vystymąsi, socialinę žmonių gerovę bei šalies politiką. Esant dideliame oficialiai neapskaitytos ekonomikos mastui šalyje įstatyminė ir mokestinė bazė negali būti efektyvios. Mokesčių našta yra didinama oficialiai apskaitomai ekonomikai, tuo tarpu oficialiai neapskaitytos ekonomikos dalyviai išvengia mokesčių, taip skurdindami šalies biudžetą (Startienė ir Trimonis, 2009, p. 976).

Pasak Slavickienės et.al. (2007, p. 96), „Iš gyventojų pajamų mokesčio surenkamų pajamų lygis nustatomas atlikus šio mokesčio surinkimo analizę įvertinus neapskaitytos ekonomikos lygį.“ Taip pat svarbu suprasti kaip valstybei sekasi įgyvendinti mokesčių surinkimo planus. Kaip teigia Slavickienė et.al. (2007, p. 96), „<...> teoriškai planas ir faktas turėtų skirtis ne daugiau kaip 10–15 proc., tai rodo, kad GPM mokestis renkamas gerai.“ Šių rodiklių duomenys pateikiami 6 paveiksle.

6 pav. GPM surinkimas ir neapskaitytos ekonomikos lygis Lietuvoje 2018-2022

Šaltinis: sudaryta autorės pagal VMI duomenis [n.d], oficialios statistikos portalo [n.d.] duomenis ir Slavickienę, Atkočiūnaitę ir Nesticę (2007)

Kaip galime pastebėti iš 6 pav., Lietuvoje GPM mokesčio faktas beveik visais metais viršija planą. Svarbu paminėti, jog metinio biudžeto vykdymo reikšmės pateikimos kairėje ašyje, o neapskaitytos ekonomikos lygis – dešinėje. 2020 metais, dėl COVID-19 pandemijos, pristabdytos ne tik Lietuvos, bet ir viso pasaulio ekonomika, nustatytas planas nebuvo įvykdytas. Jog pasiekti planą trūko apie 6 proc. arba beveik 200 mln. Eur. Daugiausia nei prognozuota GPM buvo surinkta 2022 m. – 110,3 proc. Lietuvoje nagrinėjamu laikotarpiu

planas ir faktas vidutiniškai skiriasi 3,8 proc., todėl GPM surinkimas Lietuvoje yra tinkamose ribose. Pažvelgus į neapskaitytos ekonomikos lygį, galima pastebėti, jog nagrinėjamu laikotarpiu jis vyrauja nuo 12,5 proc iki 13,3 proc. Vidutiniškai neapskaitytos ekonomikos lygis nagrinėjamu laikotarpiu siekė 12,8 proc.

Apibendrinant galima teigti, jog gyventojų pajamų mokestis yra ypatingai svarbi kiekvienos valstybės biudžeto dalis. Vidutiniškai šis mokestis sudaro apie trečdalį į valstybės biudžetą surenkamų pajamų. Mokesčiai yra svarbūs, nes jie padeda valstybei atlikti savo funkcijas. Buvo išskirti 6 veiksniai, įtakojantys iš GPM surenkamas pajamas: vidutinio darbo užmokesčio kitimas, tarifas, nedarbo lygis, šešėlinės (neapskaitytos) ekonomikos lygis, neapmokestinamųjų pajamų dydis ir minimalus mėnesinis atlyginimas. Atlikus iš GPM surenkamų pajamų ir nedarbo lygio priklausomybės analizę, buvo pastebėta, jog tarp šių kintamųjų vyrauja atvirkštinė priklausomybė, o tai reiškia, jog didėjant nedarbo lygiui pajamos, surenkamos iš GPM, didėja ir atvirkščiai. Taip pat buvo atlikta neapskaitytos ekonomikos lygio ir GPM surinkimo analizė Lietuvoje, kurioje matoma, jog vidutiniškai iš GPM surenkamos pajamos viršija planą 3,8 proc. Neapskaitytos ekonomikos vidurkis 2018-2022 metų laikotarpiu buvo 12,8 proc.

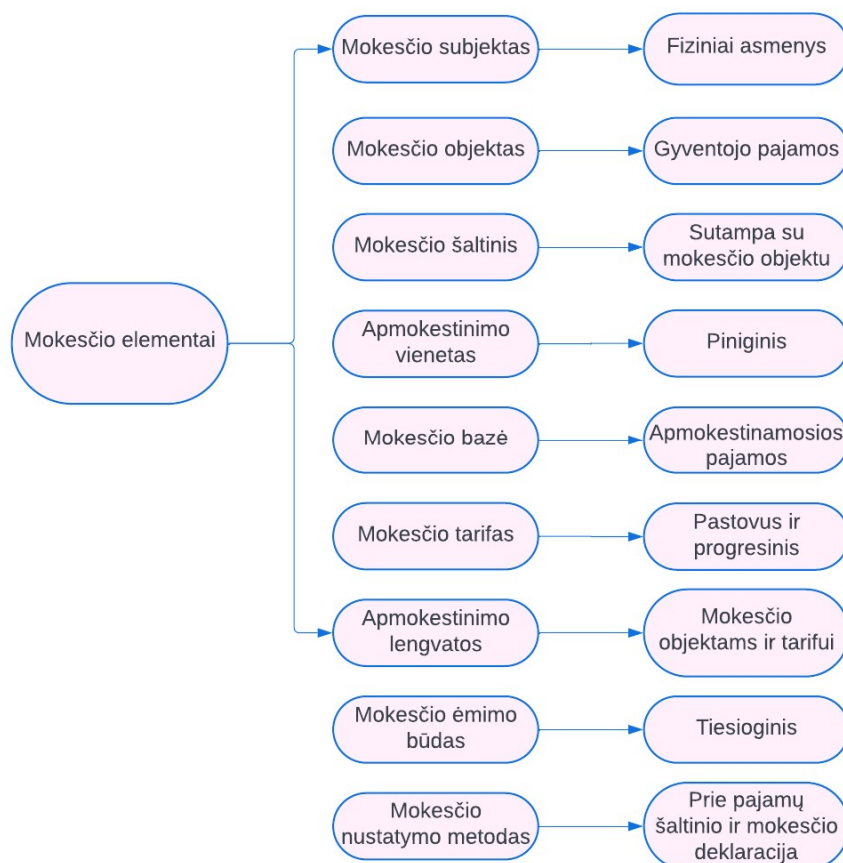
Apibendrinant pirmame skyriuje pateiktą informaciją galima teigti, jog GPM gyvuoja jau daugybę metų ir buvo įvestas siekiant finansuoti karą su Prancūzija, todėl pirmoji šalis įsivedusi GPM yra Jungtinė Karalystė. Siekiant išnagrinėti GPM istoriją buvo atliktas didžiausių GPM tarifų palyginimas, kurios metu nustatyta, jog didžiausius GPM tarifus taiko Belgija, Danija ir Švedija, o mažiausius – Estija ir Vengrija. Išanalizavus GPM apmokestinimo būdus nustatyta, jog jų yra penki – mišrus, regresinis, degresinis, proporcinis ir progresinis. Dažniausiai praktikoje naudojami apmokestinimo būdai – progresinis, kuris pasižymi didėjančiu tarifu augant apmokestinamosioms pajamoms bei proporcinis, kurio tarifas yra vienodas nepriklausomai nuo uždirbtų pajamų dydžio. Pasak nagrinėjamų autorių, proporcinis tarifas yra neteisingas, nes didina mokesčių našta mažesnes pajamas uždirbantiems asmenims, o progresinis mokestis šią nelygybę mažina. Į šalies biudžetą yra surenkama apie trečdalį visų surenkamų pajamų, todėl šis mokestis yra svarbus siekiant valstybei užtikrinti savo funkcijų atlikimą. Buvo išskirti 6 veiksniai įtakojantys iš GPM surenkamas pajamas - VDU kitimas, tarifas, nedarbo lygis, šešėlinės (neapskaitytos) ekonomikos lygis, NPD ir MMA.

2. GYVENTOJŲ PAJAMŲ APMOKESTINIMAS

Šiame skyriuje analizuojamas gyventojų pajamų apmokestinimas Lietuvoje ir Latvijoje bei aprašoma tyrimo metodika. Tiek Lietuva, tiek Latvija 2018-2019 metų laikotarpiu įvykdė GPM mokesčio reformą, todėl darbe tikslinga išnagrinėti jų apmokestinimo ypatumus.

2.1. Gyventojų pajamų apmokestinimas Lietuvoje

Kaip buvo minėta pirmajame skyriuje, GPM gyvuoja jau keletą šimtmečių. Gyventojų pajamų mokesčio apmokestinimą Lietuvoje reglamentuoja Lietuvos Respublikos (toliau – LR) gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (toliau – GPMĮ), įsigaliojęs 2003 m. sausio 1 d. „Visi mokesčiai įgyvendinami pagal tam tikrą apmokestinimo instrumentarijų, kuris apima mokesčių elementus (subjektą, objektą, šaltinį, apmokestinimo vienetą, lengvatas, mokesčio sumą), mokesčio ėmimo būdą bei nustatymo metodą.“ (Želvienė, 2015, p. 15) Lietuvos gyventojų pajamų mokesčio instrumentarijus yra pateiktas 7 pav.

7 pav. Lietuvos GPM instrumentarijus

Šaltinis: sudaryta autorės

Iš 7 paveikslo galima pastebėti, jog instrumentarijų sudaro mokesčio elementai, mokesčio ėmimo būdas ir mokesčio nustatymo metodas. Mokesčio elementai išsiskiria į mokesčio subjektą, objektą, šaltinį, bazę, tarifą, apmokestinimo vienetą bei apmokestinimo lengvatas. Toliau bus plačiau nagrinėjami instrumentarijaus elementai.

Mokesčio subjektas yra fiziniai asmenys, kurie gali būti skirstomi į nuolatinius ir nenuolatinius Lietuvos gyventojus. **Nuolatiniai** asmenys yra tie, kurie nuolat gyvena Lietuvoje ar joje būna daugiau nei 183 dienas per metus, taip pat asmuo, kurio asmeninių, socialinių arba ekonominių interesų buvimo vieta mokestiniu laikotarpiu yra veikiau Lietuvoje nei užsienyje. **Nenuolatinis** asmeniu laikomas užsienio valstybės diplomatas, diplomatinės atstovybės, konsulinės įstaigos ar tarptautinės organizacijos atstovybės administracinio-techninio arba aptarnaujančiojo personalo narys – ne Lietuvos Respublikos pilietis, taip pat toks asmuo, kuris Lietuvoje gauna tik su darbo santykiais susijusias pajamas ar yra ne LR pilietis, kuris Lietuvoje vykdo tik individualią veiklą per nuolatinę bazę ir tai yra vienintelis jo atvykimo į Lietuvą tikslas.

Pagal LR GPMĮ [n.d.] **mokesčio objektas** yra gyventojų pajamos:

Nuolatiniam gyventojams gyventojų pajamų mokesčio objektas yra pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvoje ir ne Lietuvoje. Pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvoje, priskiriamos GPM objektui jeigu šis gyventojas:

- 1) mokestiniu laikotarpiu Lietuvoje išbūva ištisai arba su pertraukomis 183 arba daugiau dienų arba;
- 2) Lietuvoje išbūva ištisai arba su pertraukomis 280 arba daugiau dienų vienas paskui kitą einančiais mokestiniais laikotarpiais ir viename iš šių mokestinių laikotarpių išbuvo Lietuvoje ištisai arba su pertraukomis 90 arba daugiau dienų, jei įstatyme nenumatyta kitaip ir;
- 3) yra ne Lietuvos Respublikos pilietis, ir;
- 4) tuo pačiu mokestiniu laikotarpiu jis pajamų mokesčio arba jam analogiško mokesčio tikslais yra laikomas nuolatinis gyventojas tos užsienio valstybės, su kuria sudaryta ir taikoma dvigubo apmokestinimo išvengimo sutartis bei apie šį faktą mokesčio administratorių informuoja tos kitos valstybės kompetentingas asmuo.

Nenuolatinio Lietuvos gyventojų pajamų mokesčio objektas yra:

1) per nuolatinę bazę vykdomos individualios veiklos pajamos ir užsienio valstybėse gautos pajamos, priskiriamos tai nuolatinei basei Lietuvoje tuo atveju, kai tos pajamos susijusios su nenuolatinio Lietuvos gyventojų veikla per nuolatinę bazę Lietuvoje;

2) ne per nuolatinę bazę gautos pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvoje - tai tokios pajamos kaip palūkanos, pajamos iš paskirstytojo pelno, sporto ar atlikėjo veiklos pajamos, honorarai ir t.t.

Mokesčio šaltinis – GPM šaltinis yra pajamos, todėl jis sutampa su pajamų mokesčio objektu.

Pasak Želvienės (2015, p. 16), **apmokestinimo vienetas** „<...> tai ta mokesčio objekto dalis, kuriai nustatomas mokesčio tarifas. Apmokestinimo vienetu dažniausiai laikomas mokesčio objekto matavimo vienetas, kuris gali būti šalies piniginis vienetas, aras ar hektaras, ir pan.“ GPM apmokestinimo vienetas yra piniginis.

Mokesčio bazė – šiek tiek siauresnė nei mokesčio objektas. Ją sudaro apmokestinamosios pajamos, kurios gaunamos iš visų pajamų atėmus leidžiamus atskaitymus ar lengvatas. Nuo šio elemento skaičiuojama mokėtina GPM suma.

Mokesčio ėmimo būdas gali būti tiesioginis ir netiesioginis. Netiesioginiai mokesčiai dar yra vadinami vartojimo mokesčiais, nes asmenys juos sumoka įsigydami tam tikrą prekę ar paslaugą. Netiesioginiai mokesčiai yra tokie kaip akcizai ar pridėtinės vertės mokestis. Tiesioginiai mokesčiai yra mokami iš turto ar gautų pajamų, sumokėjimo našta nėra perkeliama kitiems asmenims, todėl GPM yra tiesioginis mokestis, taip pat kaip ir pelno ar nekilnojamojo turto mokesčiai.

GPM **nustatymo metodas** yra prie pajamų šaltinio, tai reiškia, jog mokestis yra apskaičiuojamas ir sumokamas pajamų gavimo momentu bei pajamų deklaracija, kuri Lietuvoje yra pildoma kiekvienais metais pateikiant savo metines uždirbtas pajamas, pagal kurias perskaičiuojamas mokėtinas GPM bei kiti valstybei mokami mokesčiai ir to pasekoje gaunamas mokėtinas ar grąžintinas mokestis, kuris susidaro esant mokesčių permokai ar nepriemokai.

„**Mokesčio tarifas** gali būti nustatytas absoliučiais dydžiais (esant specifiniams mokesčiams – akcizo mokestis, nustatytas 1 000 cigarečių vienetų ar 1 degalų tonai) ir procentine išraiška (vadinamieji „ad valorem“ mokesčių tarifai).“ (Želvienė, 2015, p. 16) Lietuvoje yra taikomi tiek progresiniai, tiek proporciniai tarifai. Visi Lietuvoje taikomi GPM tarifai pateikiami 3 lentelėje.

Lietuvoje taikomi GPM tarifai 2024 metais

Tarifas	Taikymas
5 proc.	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ne individualios veiklos pajamų, gautų už parduotas ar kitaip perleistas nuosavybės atliekas, dalis, neviršijanti 120 VDU*
15 proc.	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ligos, motinystės, tėvystės, vaiko priežiūros ir ilgalaikio darbo išmokos; <ul style="list-style-type: none"> ❖ Pajamos iš paskirstytojo pelno (dividendai); ❖ Individualios veiklos pajamos (atėmus mokesčio kreditą); ❖ Palūkanų, autorinių atlyginimų ne iš darbdavio, turto pardavimo ar nuomos, honorarų, azartinių lošimų laimėjimų, dovanų, prizų ne iš darbdavio dalis, neviršijanti 120 VDU*
20 proc.	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Su darbo santykiais ar jų esmę atitinkančiais santykiais susijusių metinių pajamų dalis, neviršijanti 60 VDU* ❖ Ne individualios veiklos pajamų, gautų už parduotas ar kitaip perleistas nuosavybės atliekas, dalis, viršijanti 120 VDU* ❖ 60 VDU* neviršijanti iš tantjemų, autorinių bei mažųjų bendrijų vadovų gautų pajamų dalis. ❖ Palūkanų, autorinių atlyginimų ne iš darbdavio, turto pardavimo ar nuomos, honorarų, azartinių lošimų laimėjimų, dovanų, prizų ne iš darbdavio dalis, viršijanti 120 VDU*
32 proc.	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Su darbo santykiais ar jų esmę atitinkančiais santykiais susijusių metinių pajamų dalis, viršijanti* 60 VDU ❖ 60 VDU* viršijanti iš tantjemų, autorinių bei mažųjų bendrijų vadovų gautų pajamų dalis.
Fiksuoto dydžio	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Už pajamas, nuo kurių pajamų mokestis sumokamas įsigyjant verslo liudijimą.

*1 VDU – 1 902,70 Eur; 60 VDU – 114 162 Eur; 120 VDU – 228 324 Eu

Šaltinis: sudaryta autorės pagal VMI (2024) duomenis

Iš 3 lentelės galima pastebėti, jog Lietuvoje yra tiek proporciniai tarifai, taikomi dividendams, ligos, motinystės ar tėvystės išmokoms, taip pat individualios veiklos pajamoms (atėmus mokesčio kreditą). Taip pat taikomi ir progresiniai tarifai, kurie didėja pasiekus atitinkamą ribą (pvz. 60 ar 120 VDU). Didžiausias 32 proc. tarifas taikomas su darbo santykiais susijusių, iš tantjemų, autorinių bei mažųjų bendrijų vadovų gautų metinių pajamų daliai,

viršijančiai 60 VDU. Įsigyjant verslo liudijimą yra taikomas fiksuoto dydžio tarifas, kuris yra individualus kiekvienai pasirinktai verslo liudijimo sričiai.

Dažnai mokesčiai turi tam tikrų lengvatų, kurios padeda sumažinti mokesčio dydį. E. Buškevičiūtė (2007) (cit. iš. (Želvienė, 2015) pastebi dėsningumus, kad lengvatos taikomos tik pagrindiniams mokesčiams (siekiant palengvinti mokesčių našą socialiai remtiniams gyventojams) arba nustatomos prioritetinėms ūkio šakoms (lemiančioms šalies ūkio efektyvų ekonominį plėtojimą ar kt.) bei norint padidinti svarbių ūkio šakų pelningumą.

Šiuo metu Lietuvoje GPM **apmokestinimo lengvatos** yra šios:

- neapmokestinamosios pajamos (GPMĮ 17 straipsnis);
- neapmokestinamasis pajamų dydis (NPD), taikomas su darbo santykiais ar jų esmę atitinkančiais santykiais susijusioms pajamoms (GPMĮ 20 straipsnis);
- iš pajamų atimamos išlaidos (GPMĮ 21 straipsnis).

Neapmokestinamosios pajamos gali būti pašalpos, kompensacijos, ne gyvybės draudimo išmokos išlaidoms, nuostoliams ar žalai visiškai ar iš dalies kompensuoti, išmokos pagal gyvybės draudimo sutartis, pensijų išmokos, palūkanos, paveldėjimo būdu gautos išmokos, mokymo įstaigų studentų ir moksleivių stipendijos ir pašalpos, gyventojų naudai kitų gyventojų mokamos gyvybės draudimo įmokos ir pensijų įmokos į LR įsteigtus pensijų fondus ir kt. *Iš pajamų atimamos išlaidos* gali būti tokios kaip pensijų įmokos, gyvybės draudimo įmokos, kurios mokamos ne tik įvykus draudiminiam įvykiui, bet ir gyventojų naudai kitų gyventojų mokamos gyvybės draudimo įmokos ir pensijų įmokos į LR įsteigtus pensijų fondus, išlaidos už studijas, kurias pabaigus įgyjama kvalifikacija ir kt. Taip pat svarbu paminėti, jog bendra atimamų išlaidų suma negali viršyti 25 procentų apmokestinamųjų pajamų sumos.

Neapmokestinamasis pajamų dydis – gyventojų pajamų mokesčiu neapmokestinama fizinių asmenų pajamų dalis. Ji atimama iš pajamų sumos prieš išskaičiuojant gyventojų pajamų mokestį („Neapmokestinamasis pajamų dydis“, [n.d.]). NPD, taikomi Lietuvoje 2024 m.:

- Gyventojams, kurių su darbo santykiais ar jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos per mėnesį neviršija minimaliosios mėnesinės algos vieno dydžio (924 Eur), taikomas mėnesio NPD – 747 Eur.
- Gyventojams, kurių su darbo santykiais susijusios pajamos per mėnesį yra didesnės nei 1 MMA, tačiau neviršija 2 167 Eur sumos, taikytinas mėnesio NPD apskaičiuojamas pagal formulę: $Mėnesio\ NPD = 747 - 0,5 \times (gyventojų\ mėnesio\ su\ darbo\ santykiais\ susijusios\ pajamos - 924\ Eur)$.
- Gyventojams, kurių su darbo santykiais susijusios pajamos per mėnesį yra didesnės nei 2167 Eur suma, taikytinas mėnesio NPD apskaičiuojamas pagal formulę: $Mėnesio$

$NPD = 400 - 0,18 \times (\text{gyventojų mėnesio su darbo santykiais susijusios pajamos} - 642 \text{ Eur})$.

- Gyventojams, kuriems nustatytas 0–25 procentų darbingumo lygis, taikomas mėnesio NPD – 1 127 Eur, taip pat gyventojams, kuriems nustatytas 30–55 procentų darbingumo lygis taikomas mėnesio NPD – 1057 Eur.

Taikytini mėnesio NPD neturėtų viršyti nustatyto metinio NPD, kuris yra toks:

- Metinis 8 964 Eur NPD taikomas gyventojams, kurių metinės pajamos neviršija 12 MMA (11 088 Eur) sumos.
- Gyventojams, kurių metinės pajamos (GMP) yra didesnės nei 12 MMA (11 088 Eur), bet neviršija 26 004 Eur sumos, metinis NPD apskaičiuojamas pagal formulę: $\text{Metinis NPD} = 8\,964 - 0,5 \times (\text{GMP} - 11\,088 \text{ Eur (12 MMA dydžiu)})$.
- Gyventojams, kurių metinės pajamos yra didesnės nei 26 004 Eur, metinis NPD apskaičiuojamas pagal formulę: $\text{Metinis NPD} = 4\,800 - 0,18 \times (\text{GMP} - 7\,704 \text{ Eur (12 x 642)})$.

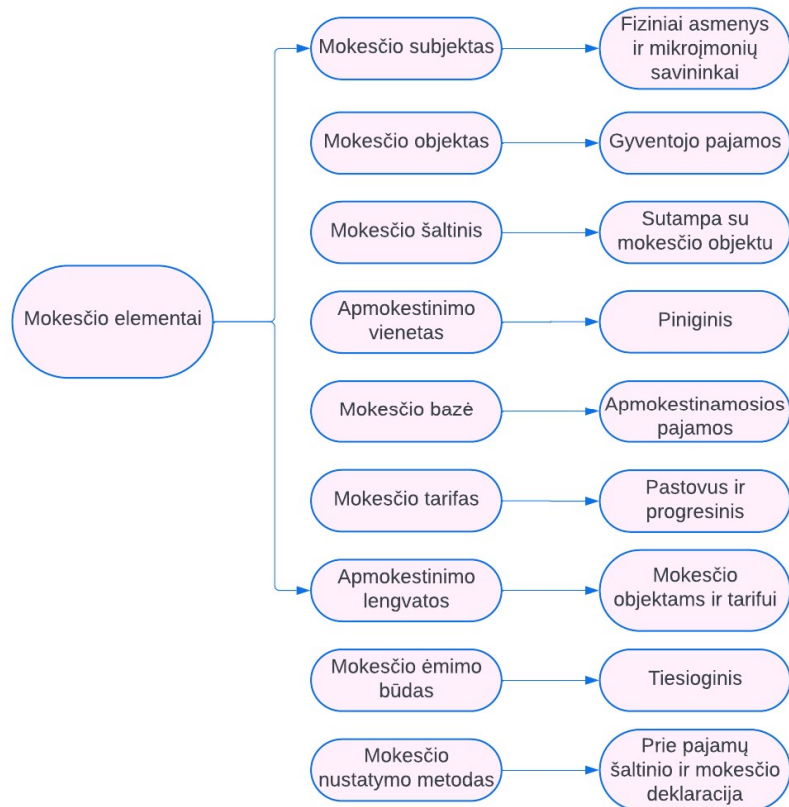
Taigi, išnagrinėjus GPM apmokestinimą Lietuvoje, galima daryti išvadą, jog šį mokestį moka fiziniai asmenys nuo uždirbtų pajamų. Mokesčio bazė yra apmokestinamosios pajamos, kurios gaunamos iš gautų pajamų atėmus NPD, neapmokestinamąsias pajamas ir iš pajamų atimamas išlaidas. GPM turi keletą lengvatų, kurios padeda sumažinti mokėtino mokesčio dydį, lengvatos yra taikomos mokesčio objektui, mažinant apmokestinamųjų pajamų dydį bei tarifams. Lietuvoje vyrauja progresinis mokesčio modelis, tačiau pastebima, jog yra išimčių, tokių kaip pajamos gautos iš motinystės, tėvystės ar ligos išmokų, kurioms taikomas proporcinis tarifas, ar pajamoms įsigyjant verslo liudijimą, kuriam yra nustatyti fiksuoti mokesčio tarifai. Mokesčio ėmimo būdas yra tiesioginis, nes šis mokestis mokamas tiesiogiai jį išskaičiuojant iš asmens atlyginimo ir mokėjimo našta nėra perkeliama kitiems asmenims. Mokesčio nustatymo metodas yra prie pajamų šaltinio ir pajamų deklaracija, kuri pildoma vieną kartą per metus.

2.2. Gyventojų pajamų apmokestinimas Latvijoje

1995 metais, Latvijoje buvo įvestas propocinis GPM tarifas ir ši šalis buvo paskutinioji Baltijos šalis, įvykdžiusi šią reformą. Administravimo paprastumas buvo pagrindė šio mokesčio įvedimo priežastis, tačiau dėl nelygybės tarp visuomenės sluoksnių, 2017 metais buvo nuspręsta įvykdyti naują reformą ir „2018 m. sausio 1 d. įsigaliojo svarbūs Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo pakeitimai. Gyventojų pajamoms nebetaikomas proporcinis mokesčio tarifas (23

proc.), vietoj jo įvestas progresinis mokesčio tarifas (20, 23 ir 31 proc.). (Lazdiņš & Ketners, 2019, p. 72) Kaip teigiama straipsnyje „Latvia Stumbling Towards Progressive Income Taxation: Episode II“ (2017), „Manoma, kad kai kurie priimtose reformos elementai, pavyzdžiui, bazinės mokesčių lengvatos pakeitimai, padės sumažinti mokesčių skirtumą, tenkantį mažam darbo užmokesčiui, ir padės spręsti didelės pajamų nelygybės problemą.“

Toliau nagrinėjamas Latvijos GPM instrumentarijus (žiūrėti: 8 pav.).

8 pav. Latvijos GPM instrumentarijus

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Ministry of Finance Republic of Latvia (2024)

Iš 8 pav. galima pastebėti, jog instrumentarijus beveik nesiskiria nuo Lietuvos GPM instrumentarijaus. Toliau plačiau nagrinėjami Latvijos instrumentarijaus elementai.

Pasak Ministry of Finance Republic of Latvia (2024), **mokesčio subjektas** Latvijoje yra fiziniai asmenys, kurie yra Latvijos rezidentai, taip pat nerezidentai, atitinkantys įstatyme nurodytus kriterijus, fiziniai asmenys, kurie yra individualių įmonių, taip pat ūkių ir žuvininkystės ūkių savininkai, per mokestinį laikotarpį (kalendorinius metus) gavę pajamų, kurios neapmokestinamos įmonių pajamų mokesčiu bei mikroįmonių savininkai pagal Mikroįmonių mokesčio įstatymą.

Mokesčio objektas yra gyventojų pajamos. Apmokestinamosios pajamos *rezidentams* yra tokios kaip su darbo santykiais susijusios pajamos, pajamos, gautos iš individualios veiklos, įmonės sutarties, prekybos agento ir tarpininko veiklos, ūkinės bendrijos, pajamos iš kilnojamojo turto nuomos, intelektinės nuosavybės ir teisių į ją, taip pat iš teisės naudotis teisėmis į intelektinę nuosavybę, pajamos iš pensijos, neatsižvelgiant į jų išmokėjimo šaltinį, taip pat pensijoms prilygstančios pajamos, valstybės kaupiamosios pensijos kapitalas, kuris paveldimas valstybės kaupiamosios pensijų sistemos dalyvio mirties atveju ir kt. Apmokestinamosios pajamos *neresidentams* yra tokios kaip darbo pajamos, pajamos iš profesinės veiklos, pajamos iš menininkų, sportininkų ar trenerių profesinės veiklos Latvijos Respublikoje, pajamos, gautos iš pareigų Latvijos Respublikoje įregistruotos kapitalo bendrovės ar kooperatinės bendrovės taryboje ar valdyboje, gautos iš alternatyvaus investavimo fondo, įsteigto Latvijos Respublikoje kaip komandinė ūkinė bendrija, taip pat pensijos, mokamos pagal Latvijos Respublikos įstatymus, ir pensijai prilygstančios pajamos, pajamos už nekilnojamojo turto, esančio Latvijos Respublikoje, naudojimą ir kt.

Mokesčio šaltinis – kaip ir Lietuvoje, taip ir Latvijoje, sutampa su mokesčio objektu. **Apmokestinimo vienetis** - piniginis, o **mokesčio bazė** yra apmokestinamosios pajamos, kurios gaunamos iš visų pajamų atėmus mokesčio lengvatas, leidžiamus atskaitymus bei neapmokestinamąsias pajamas. **Mokesčio ėmimo būdas** – Latvijoje mokesčiai mokami nuo pajamų, todėl mokesčio ėmimo būdas yra tiesioginis.

Mokesčio nustatymo metodas – pajamų deklaracija ir prie pajamų šaltinio. Siekiant sumažinti būtinybę teikti metinę pajamų deklaraciją ir mokėti mokesčius mokesčių metų pabaigoje, įstatyme numatyta, kad daugeliu atvejų pajamų mokėtojas mokesčių apskaičiuoja ir išskaičiuoja pajamų gavimo vietoje ir sumoka į biudžetą jau mokesčiais metais (pavyzdžiui, darbdavys išskaičiuoja darbo užmokesčio mokesčius iš pajamų už samdomą darbą, kapitalo pajamų mokėtojas išskaičiuoja mokesčių iš dividendų ir palūkanų išmokų ir t.t.). Tačiau, už metinės pajamų mokesčio deklaracijos pateikimą, jeigu buvo gauta pajamų, nuo kurių mokesčiais metais mokesčių nebuvo išskaičiuotas, taip pat prirėkus, kad mokesčių metų pajamos būtų apmokestintos taikant progresinius tarifus, atsako pajamų mokėtojas (Ministry of Finance Republic of Latvia, 2024).

GPM **mokesčio tarifas** Latvijoje gali būti tiek proporcinis, tiek progresinis. Visi Latvijoje taikomi GPM tarifai pateikiami 4 lentelėje.

Latvijoje taikomi GPM tarifai 2024 metais

Tarifas	Mokesčio bazė
<i>Metiniai progresiniai gyventojų pajamų mokesčio tarifai</i>	
20 proc.	♦ jei metinės pajamos neviršija 20 004 Eur.
23 proc.	♦ jei metinės pajamos yra nuo 20 004 iki 78 100 Eur.
31 proc.	♦ jei metinės pajamos viršija 78 100 Eur.
<i>Progresiniai gyventojų pajamų mokesčio tarifai</i>	
20 proc.	<ul style="list-style-type: none"> ♦ kasmėnesinės pajamos iš samdomo darbo, jei pajamų mokėtojai buvo pateikta darbo užmokesčio mokesčio knygelė, neviršijančios 1667 Eur ♦ apmokėjimai už intelektualinę nuosavybę ♦ valstybinės socialinio draudimo agentūros mokama laikino nedarbingumo pašalpos, neviršijančios 1667 Eur ♦ Pensijos, neviršijančios 1667 Eur.
23 proc.	<ul style="list-style-type: none"> ♦ kasmėnesinės pajamos iš samdomo darbo, jei pajamų mokėtojai buvo pateikta darbo užmokesčio mokesčio knygelė, viršijančios 1667 Eur ♦ valstybinės socialinio draudimo agentūros mokama laikino nedarbingumo pašalpos, viršijančios 1667 Eur ♦ Pensijos, viršijančios 1667 Eur. ♦ kasmėnesinės pajamos iš samdomo darbo, jei pajamų mokėtojai nebuvo pateikta darbo užmokesčio mokesčio knygelė
<i>Proporciniai GPM tarifai</i>	
20 proc.	<ul style="list-style-type: none"> ♦ pajamos iš kapitalo, įskaitant kapitalo prieaugį ♦ profesionalaus sportininko bendros metinės pajamos iš profesionalaus sporto
23 proc.	♦ nerezidentų pajamos iš menininkų, sportininkų, trenerių profesinės veiklos, užmokestis už intelektualinę nuosavybę - honorarai už literatūros, mokslo ar meno kūrinių sukūrimą ir užmokestis už atradimų, išradimų ir pramoninių pavyzdžių sukūrimą.
5 proc.	♦ nerezidentų pajamos - mokestis už kitų rūšių intelektualinę nuosavybę
15 proc.	♦ sezoninių žemės ūkio darbuotojų pajamos (tačiau negali būti mažiau nei 0,7 Eur per dieną)
10 proc.	<ul style="list-style-type: none"> ♦ pajamos iš medienos ir augančių miškų perleidimo ♦ pajamos iš laužo pardavimo ♦ Pajamos iš ūkinės veiklos, jei pasinaudojama teise neregistruoti ūkinės veiklos Latvijos Respublikos Valstybinėje mokesčių inspekcijoje.
3 proc.	♦ nerezidentų pajamos iš kapitalo, įskaitant pajamas iš kapitalo prieaugio, jei jas išmoka juridinis ar fizinis asmuo - ekonominės veiklos vykdytojas

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Ministry of Finance Republic of Latvia (2024)

Iš 4 lentelės galima pastebėti, jog Latvijoje yra progresinė mokesčių sistema. Mokestis progresuoja nuo 20 iki 31 proc. Mėnesio atlyginimo mokesčio progresavimo riba yra 1667 Eur., uždirdant atlyginimą iki šios sumos, GPM yra lygus 20 proc., o šią ribą peržengus – 23 proc. Taip pat galima pastebėti, jog tam tikroms pajamoms, kaip pajamoms iš kapitalo, medienos ir augančių miškų perleidimo, laužo pardavimo ar sezoninių žemės ūkio darbuotojų pajamoms yra taikomi proporciniai tarifai, kurie vyrauja nuo 3 iki 23 proc.

Latvijoje GPM **apmokestinimo lengvatos** yra neapmokestinamosios pajamos, neapmokestinamasis pajamų dydis ir iš pajamų atimamos išlaidos. **Iš pajamų atimamos išlaidos** gali būti tokios kaip sumokėtos valstybinio socialinio draudimo įmokos, solidarumo mokestis, dotacijos ar dovanos biudžetinei įstaigai arba Latvijos Respublikoje įregistruotai asociacijai, fondui, religinei organizacijai ar jos įstaigai, tačiau jos negali viršyti 50 proc. mokėtojo metinių apmokestinamųjų pajamų arba 600 Eur per metus, taip pat įmokos į privačius pensijų fondus, draudimo įmokos, mokamos pagal gyvybės draudimo (su kaupimu) sutartį draudimo įmonei, įsteigta ir veikiančiai pagal draudimo sritį reglamentuojančius įstatymus ir kitus teisės aktus ir kt. Neapmokestinamosios pajamos gali būti tokios kaip pajamos iš žemės ūkio produktų gamybos ir kaimo turizmo paslaugų teikimo, taip pat grybavimo, uogavimo, laukinių vaistinių augalų ir gėlių rinkimo, dividendai ir pajamos, prilygstančios dividendams, arba fiktyvūs dividendai, jei tenkinamos įstatyme nustatytos sąlygos, papildomos pensijos kapitalas, kuris susidaro iš paties fizinio asmens, jo sutuoktinio ar su juo susijusių asmenų iki trečiojo laipsnio giminystės ryšiais, loterijų ir azartinių lošimų prizai, jei prizo suma mokestiniais metais neviršija 3000 Eur ir kt.

Latvijoje galiojantis NPD 2024 metais yra toks:

- didžiausias neapmokestinamasis minimumas - 6000 Eur per metus arba 500 Eur per mėnesį;
- apmokestinamųjų pajamų suma, kuriai taikomas maksimalus neapmokestinamasis minimumas, - 6000 Eur per metus arba 500 Eur per mėnesį;
- apmokestinamųjų pajamų suma, kurią viršijus diferencijuotas neapmokestinamasis minimumas netaikomas, - 21 600 Eur per metus arba 1800 Eur per mėnesį;

Diferencijuotas neapmokestinamasis minimumas = maksimalus neapmokestinamasis minimumas - $0,38462 \times$ (apmokestinamosios pajamos, kurioms taikomas visas neapmokestinamasis minimumas - apmokestinamosios pajamos, kurias viršijus neapmokestinamasis minimumas netaikomas)

Taip pat Latvijoje taikomos NPD lengvatos asmenims, kuriems yra nustatytas neįgalumas:

- 1848 Eur per metus arba 154 Eur per mėnesį asmeniui, turinčiam I arba II grupės negalią;
- 1440 Eur per metus arba 120 Eur per mėnesį asmeniui, turinčiam III grupės negalią.

Taigi, išnagrinėjus Latvijos GPM apmokestinimą, galima daryti išvadą, jog šalyje vyrauja progresinė mokesčių sistema, kuri įsigaliojo nuo 2018 metų. Išnagrinėjus mokesčio instrumentarijus elementus matoma, jog mokesčio subjektas yra fiziniai asmenys ir mikroįmonių savininkai. Mokesčio objektas yra gyventojų pajamos, mokesčio bazė yra apmokestinamosios pajamos, kurios gaunamos iš uždirbtų pajamų atėmus mokesčiui taikomas lengvatas, kurios gali būti NPD, iš pajamų atimamos išlaidos bei neapmokestinamosios pajamos. Apmokestinimo vienetas yra piniginis, mokesčio šaltinis – sutampa su mokesčio objektu. Mokesčio ėmimo būdas yra prie pajamų šaltinio ir pajamų deklaracija, pildoma vieną kartą per mokestinį laikotarpį. Mokesčio tarifai vyrauja nuo 20 iki 31 proc., taip pat yra sritys, tokios kaip pajamos iš kapitalo, medienos ir augančių miškų perleidimo, laužo pardavimo ir kt., kurioms taikomi fiksuoti GPM tarifai, kurie vyrauja nuo 3 iki 23 proc.

2.3. Tyrimo metodika

Į valstybės nacionalinį biudžetą surenkamos GPM pajamos yra svarbios siekiant valstybei užtikrinti savo funkcijų įgyvendinimą. Kiekvienas pasikeitimas ir mokesčių reforma paveikia ir pajamas surenkamas iš GPM. Autoriai kaip Bikas, Subačienė, Astrauskaitė ir Keliuotytė-Staniulėnienė (2014), Slavinskaitė, Kreizaitė ir Stonytė (2015) teigė, jog valstybės biudžeto pajamos yra svarbios ne tik jos funkcijų užtikrinimui, bet ir stabiliam ekonominiam augimui.

Praktikoje tokie autoriai kaip Slavickienė, Atkočiūnaitė ir Nesteckis (2007) bei Buginskis ir Mackevičius (2007) tyrė, kokie veiksniai įtakoja GPM pajamų surinkimą, ko pasekoje buvo išskirti 6 veiksniai, įtakoję GPM pajamų surinkimą. Gauti autorių tyrimo duomenys parodė, jog labiausiai GPM pajamas įtakoja VDU, tarifas, MMA, NPD, neapskaitytos ekonomikos lygis bei nedarbo lygis.

Siekiant pagrįsti minėtų veiksnių įtaką į nacionalinį biudžetą surenkamoms GPM pajamoms ir nustatyti kokią įtaką turėjo mokesčių reforma Latvijos ir Lietuvos nacionalinio valstybės biudžeto pajamoms, planuojama atlikti tyrimą, kurio:

Objektas – gyventojų pajamų mokesčio pajamos

Tikslas - šio darbo tyrimu siekama išanalizuoti kaip 2019 metų reforma Lietuvoje bei 2018 metų reforma Latvijoje paveikė šalių ekonominius rodiklius. Taip pat, kaip GPM pajamas veikiantys veiksniai paveikė į Lietuvos nacionalinį biudžetą surenkamas GPM pajamas.

Duomenys renkami iš pirminių ir antrinių šaltinių. Analizei naudojamos VMI, oficialiosios statistikos portalas, OECD ir The world bank pateiktais duomenimis.

Eiga - tyrime atliekama gyventojų pajamų mokesčio analizė prieš mokesčių reformas šalyse ir po jos. Pasirinkta išnagrinėti svarbiausius Latvijos ir Lietuvos statistinius ir ekonominius rodiklius – surenkamų GPM pajamų pokytį bei šio mokesčio dalį nacionaliniame biudžete. Šių šalių palyginimas pasirinktas, jog pamatyti kokią įtaką progresinio mokesčio įvedimas padaro skirtingų šalių biudžetams. Taip pat siekiant patvirtinti 1 skyriuje nagrinėto progresinio GPM tarifo poveikį pajamų nelygybei užsibrėžta atlikti Gini koeficiento palyginimą tarp Baltijos šalių (Estija įtraukiama siekiant pamatyti ar tikrai progresinis GPM tarifas mažina pajamų nelygybę). Toliau pasirinkta atlikti kaip progresinis GPM tarifas paveikė vieną pagrindinių šalies ekonominių rodiklių – BVP. Taip pat tiriama kaip progresinio GPM tarifo įvedimas paveikė vieno šeimos ūkio naries disponuojamąsias pajamas.

Galiausiai atliekama gyventojų pajamų mokesčio pajamas įtakojančių veiksnių, kurie buvo nustatyti pirmajame darbo skyriuje, analizė Lietuvoje. Nagrinėjamas VDU, MMA, tarifo dydžio, NPD, užimtų ir bedarbių asmenų kiekio bei neapskaitytos ekonomikos lygio poveikis Lietuvos GPM pajamoms, surenkamoms į nacionalinį biudžetą.

Taigi, apibendrinus šiame skyriuje pateiktą informaciją, tyrimo metu bus siekiama iširti mokesčių reformos įtaką Lietuvos ir Latvijos nacionaliniams biudžetams bei ekonominiams rodikliams. Taip pat siekiant įvertinti kaip anksčiau minėtų autorių nustatyti GPM pajamas įtakojančios veiksniai lėmė į nacionalinį biudžetą surenkamų GPM pajamų dydį.

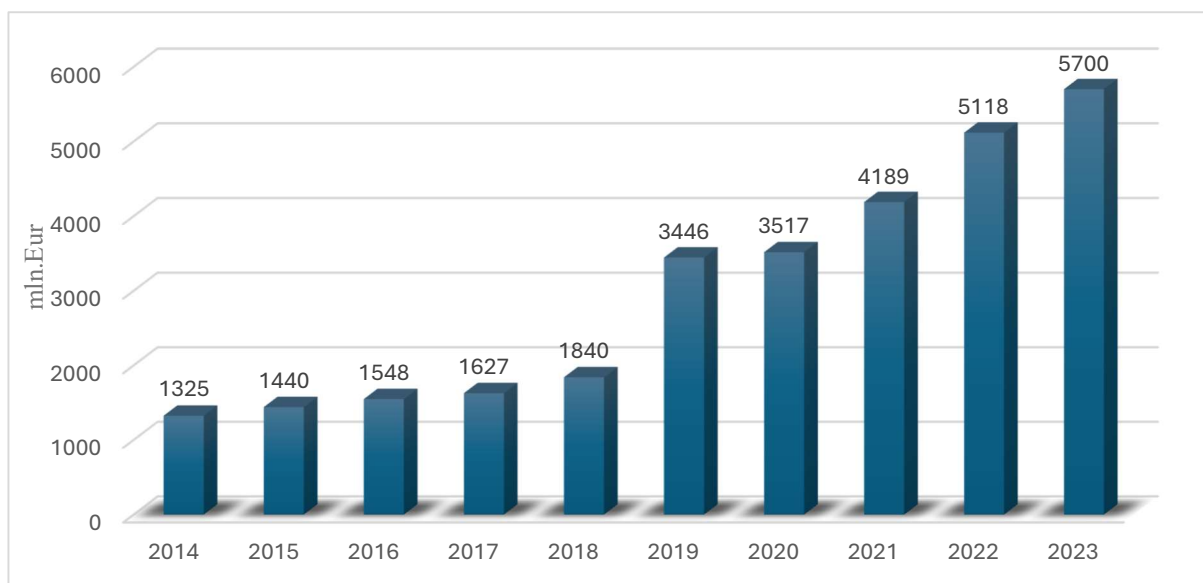
3. GYVENTOJŲ PAJAMŲ MOKESČIO ĮTAKOS NACIONALINIAM VALSTYBĖS BIUDŽETUI TYRIMAS

Šiame skyriuje atliekamas gyventojų pajamų mokesčio įtakos Lietuvos ir Latvijos biudžetams statistinės analizės tyrimas bei įvertinamas gyventojų pajamų mokestį įtakojančių veiksnių poveikis Lietuvos nacionaliniam biudžetui.

3.1. Gyventojų pajamų mokesčio įtakos nacionaliniam valstybės biudžetui statistinė analizė

Kaip minėta ankstesniuose skyriuose, Lietuvoje 2019 metais, o Latvijoje 2018 metais buvo įvykdytos svarbios GPM reformos, kurių metu buvo pasirinkta pereiti nuo proporcinio GPM tarifo prie progresinio. Lietuvoje šis tarifas pakito nuo 15 proc. iki 20 ir 27 proc. (nuo 2021 metų – 32 proc.) priklausomai nuo uždirbamo VDU, o Latvijoje tarifas pakito nuo fiksuoto 23 proc. tarifo iki 20,23 ir 31 proc. tarifų.

Nagrinėjant GPM poveikį nacionaliniam valstybės biudžetui svarbiausias aspektas yra GPM pajamų dydis, surenkamas į biudžetą, todėl toliau bus nagrinėjamas GPM pajamų pokytis nacionaliniame biudžete (žiūrėti: 9 ir 10 pav.)

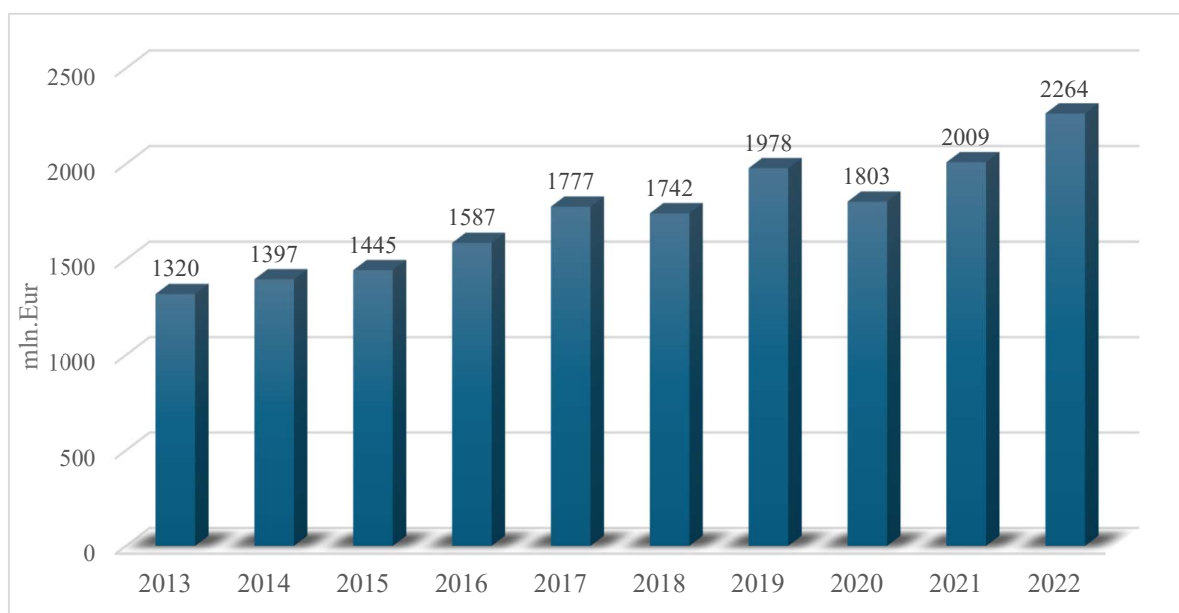

9 pav. Pajamos iš GPM 2014-2023 m. nacionaliniame Lietuvos biudžete

Šaltinis: sudaryta autorės pagal VMI duomenis [n.d.]

Iš 9 pav. galima pastebėti, jog Lietuvoje iš GPM surenkamos pajamos 2014-2018 metais stabiliai augo, tačiau jokių staigių šuolių nebuvo, tačiau 2019 m. matomas pajamų augimas beveik dvigubai, kurios priežastis ir yra įvykdyta reforma. 2019-2020 metų laikotarpiu pajamų

dydis išlieka panašus, didelio augimo nematyti. Šio stabilumo priežastis yra pasaulinė COVID-19 pandemija, kuri paveikė ne tik asmeninius žmonių gyvenimus, bet ir ekonomikos augimą. Dauguma žmonių negalėjo dirbti ir dėl šios priežasties didelio augimo GPM pajamose nematome. Praėjus pandeminiam laikotarpiui matome staigesnį GPM pajamų šuolį nuo 3517 mln. Eur iki 4189 mln. Eur, o atsistačius ekonomikai po pandemijos net 1 mlrd. augimą 2021-2022 metų laikotarpiu. Žvelgiant į mokesčių reformos įtaką matome, jog įvedus progresinį pajamų mokestį, pajamos paaugo dvigubai, todėl reforma turėjo teigiamą įtaką šalies biudžeto pajamoms.

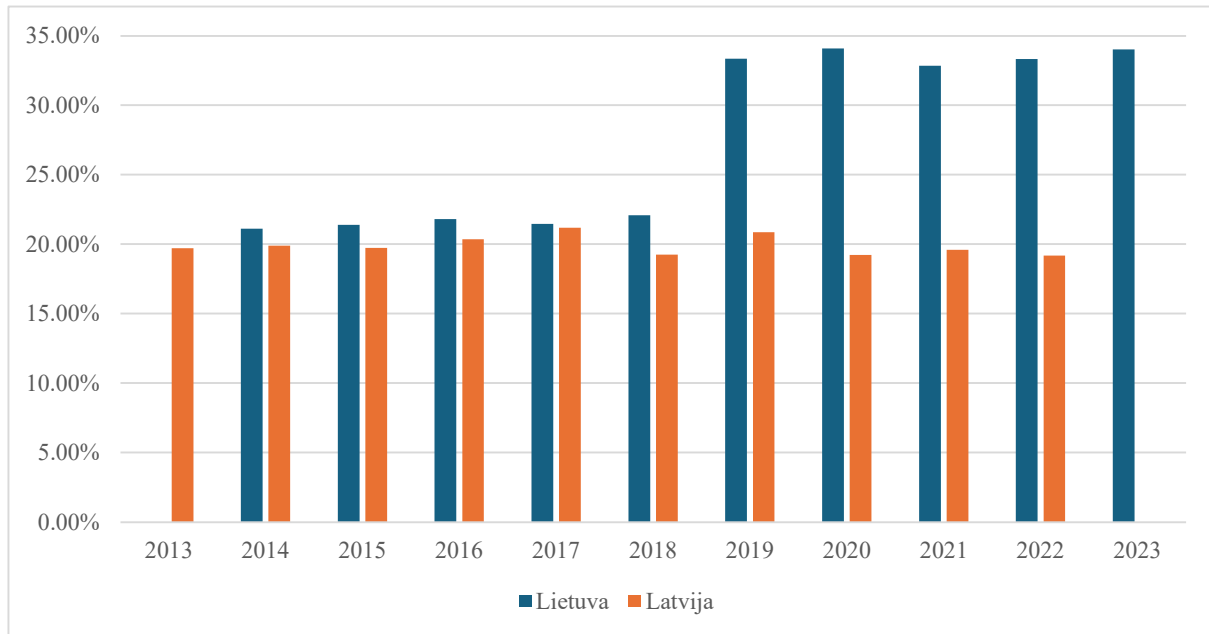
10 pav. Pajamos iš GPM 2013-2022 m. nacionaliniame Latvijos biudžete

Šaltinis: sudaryta autorės pagal OECD [n.d.]

GPM pajamos nacionaliniame biudžete Latvijoje turėjo kitokią poveikį, pasak teorijos, įvedus progresinį mokestį pajamos į biudžetą turėtų išaugti, tačiau iš 10 pav. matome, jog 2018 metais, įvedus mokesčių reformą, GPM pajamos į šalies biudžetą sumažėjo. Išnagrinėjus „Tax Reform in Latvia in 2018“ (2018) straipsnį, šio mažėjimo priežastis galėjo būti, jog buvo padidintos leistinių išlaidų sumos nuo 215 Eur iki 600 Eur per metus vienam šeimos nariui, bet ne daugiau kaip 50 proc. visų apmokestinamųjų metinių pajamų, ko pasekoje buvo mažinamos apmokestinamosios pajamos. Taip pat asmenys uždirbantys iki 20 000 Eur per metus turėjo mokėti nebe 23 proc. GPM, o 20 proc. Kaip ir Lietuvoje, taip ir Latvijoje, galima pastebėti pajamų į šalies biudžetą sumažėjimą 2020 metais dėl COVID-19 pandemijos. 2021-2022 metų laikotarpiu, atsigaunant ekonomikai, pajamos į nacionalinį valstybės biudžetą stabiliai augo.

Nors abiejose šalyse proporcinis mokestis buvo pakeistas progresiniu, galima pastebėti, jog šis pokytis didesnę poveikį padarė Lietuvos nacionaliniam biudžetui.

Siekiant išnagrinėti GPM poveikį nacionaliniam šalies biudžetui taip pat svarbu ištirti GPM dalį bendrose šalies pajamose. Šio rodiklio statistiniai duomenys pateikti 11 pav.

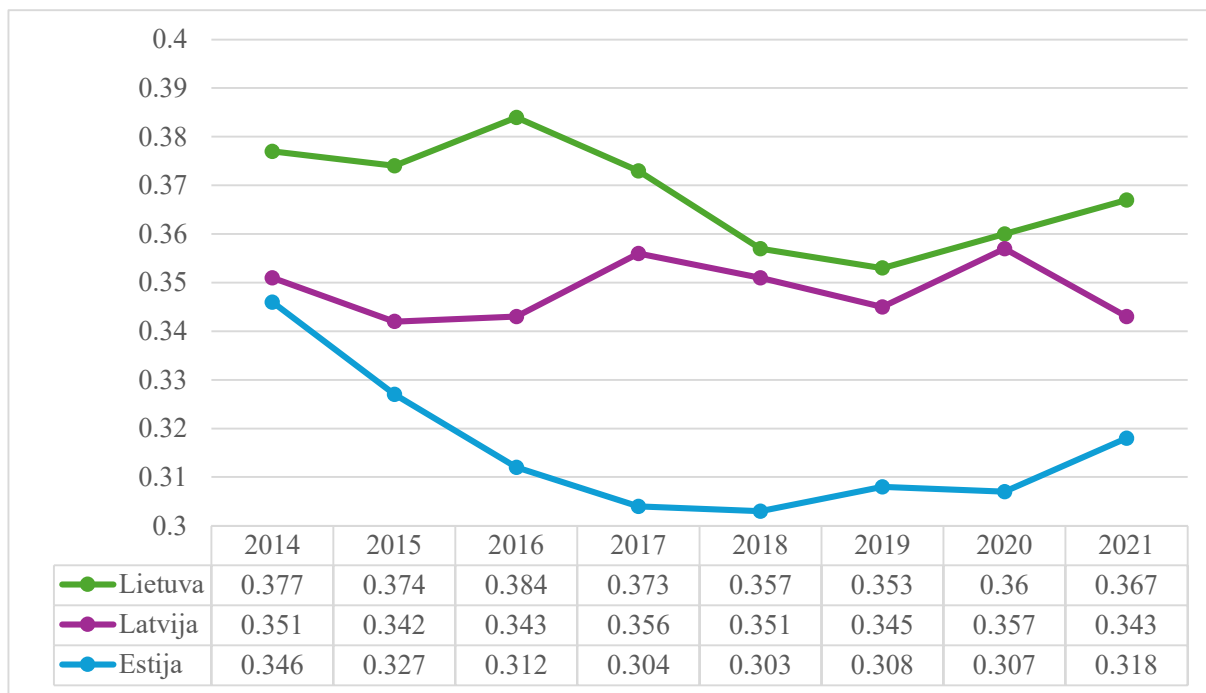

11 pav. Lietuvos ir Latvijos GPM dalis nacionalinio biudžeto pajamose

Šaltinis: sudaryta autorės pagal VMI [n.d.] ir OECD [n.d.] duomenis

Iš 11 pav. galima pastebėti, jog iki 2019 m. Lietuvos ir Latvijos biudžete mokestinės pajamos iš GPM sudarė apie 20-22 proc. 2019 metais Lietuvoje ši dalis smarkiai išaugo ir sudarė net 33 proc. visų į šalies biudžetą surenkamų pajamų. 2019-2023 metų laikotarpiu pajamų dalis biudžete išliko stabili ir sudarė apie 33-34 proc, todėl mokesčių reforma padarė didelį poveikį nacionaliniam biudžetui bei padidino GPM svarbą ir dalį jame. Latvijoje matoma, jog tiek iki 2018 metų reformos, tiek prieš ją GPM dalis nacionaliniame biudžete išliko stabili ir sudarė apie 19-21 proc., todėl reforma šios šalies biudžetui didelio poveikio nepadarė.

Kaip buvo teigiama ankstesniuose skyriuose, progresinis pajamų mokestis dažnai yra naudojamas siekiant sumažinti nelygybę tarp skirtingų visuomenės sluoksnių. Nelygybės matavimui dažnai yra naudojamas Gini rodiklis, kuris parodo kaip pajamos pasiskirsto tarp žmonių. Kuo šis rodiklis arčiau 0, tuo pajamos yra labiau pasiskirsčiusios ir vyrauja didesnė pajamų lygybė. Jog pamatyti realų vaizdą, ar šalyse su progresiniu mokesčiu vyrauja mažesnė pajamų nelygybė, į grafiką buvo įtraukti ir Estijos, kuri taiko proporcinį apmokestinimo modelį, Gini rodiklio duomenys. Baltijos šalių Gini koeficientai pateikiami 12 pav.

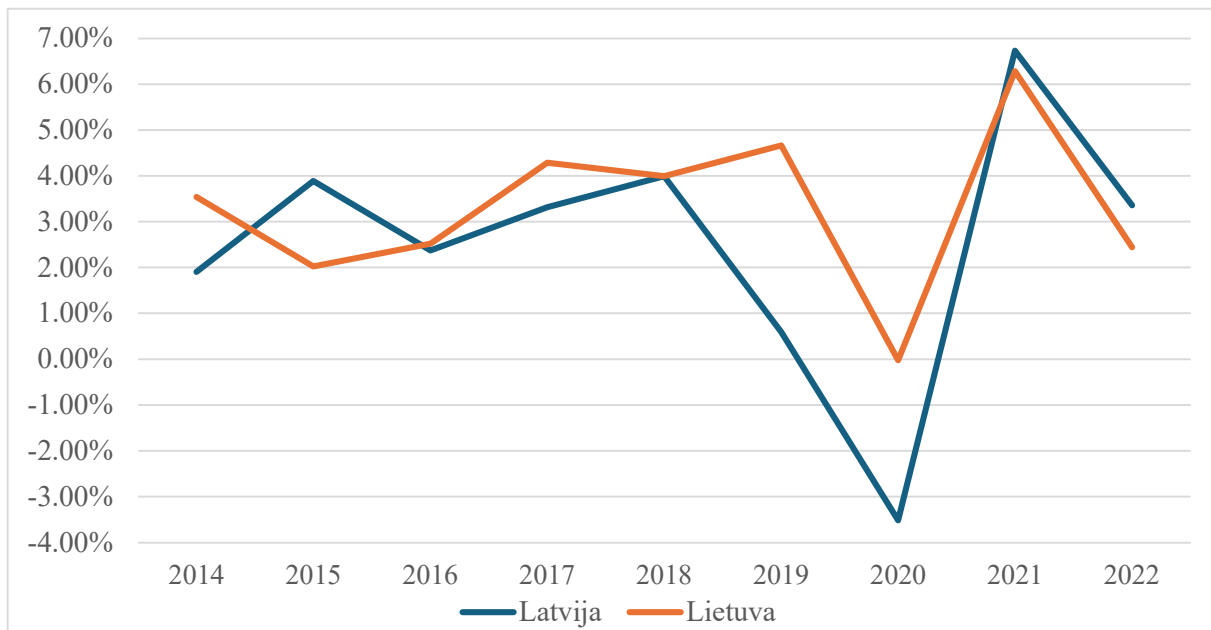

12 pav. Gini koeficientas Baltijos šalyse 2014-2021

Šaltinis: sudaryta autorės pagal World Bank (2024) duomenis

Iš 12 pav. pateiktų duomenų pastebima, jog Baltijos šalyse Gini koeficientas vyrauja nuo 0,303 iki 0,384. Didžiausia pajamų nelygybė buvo 2016 metais Lietuvoje, mažiausia – 2018 metais Estijoje. Teoriniu aspektu, Estijoje pajamų nelygybė turėtų būti didžiausia, tačiau matome, jog tarp Baltijos šalių Estijoje pajamų nelygybė visgi yra mažiausia. Taip pat pastebima, jog Lietuvoje 2017-2018 metų laikotarpiu pajamų nelygybė, remiantis Gini koeficientu, smarkiai krito ir sumažėjo nuo 0,373 iki 0,357 arba -4 proc. Nors 2019 metais Lietuvoje matomas Gini koeficiento mažėjimas, tačiau jis krito mažesniais dydžiais nei ankstesniais laikotarpiais. 2020 metais dėl COVID-19 pandemijos metu įvestų reguliacijų ši nelygybė tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje kilo, o Estijoje – krito, todėl galima daryti išvadą, jog pandemijos laikotarpiais pajamų nelygybė didėja šalyse, kuriose yra taikomas progresinis apmokestinimo modelis. Latvijoje pajamų nelygybės rodiklis 2014-2021 metų laikotarpiu svyravo nuo 0,342 iki 0,357, aukščiausią tašką pasiekė COVID-19 pandemijos laikotarpiu – 2020 metais. 2018-2019 metų laikotarpiu pajamų nelygybė stabiliai mažėjo, tačiau nepasiekė žemesnio lygio nei 2015-2016 metais, kai šalyje buvo taikomas proporcinis GPM tarifas. Išnagrinėjus pateiktus duomenis, galima daryti išvadą, jog progresinis tarifas nedaro didelio teigiamo poveikio pajamų nelygybei šalyje. Nagrinėjamų šalių atveju ji mažėja, tačiau ne taip sparčiai kaip buvo taikant proporcinio tarifo apmokestinimo modelį.

Taip pat šalies ekonomikai svarbus ir bendrojo vidaus produkto (toliau – BVP) lygis, kuris parodo šalies ekonomikos išsivystymo lygį. 13 pav. pateikiami metinio BVP augimo rodikliai 2014-2022 metais Lietuvoje ir Latvijoje.

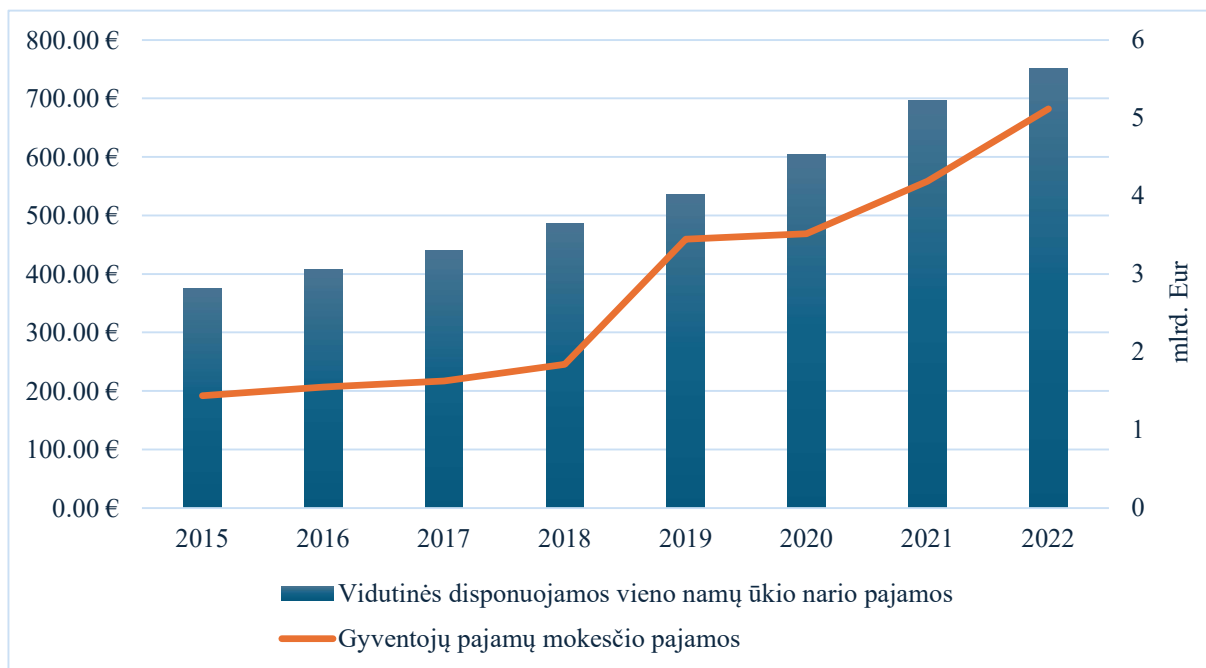

13 pav. Bendrojo vidaus produkto augimas 2014-2022 Lietuvoje ir Latvijoje

Šaltinis: sudaryta autorės pagal The World Bank (2024)

Pažvelgus į 13 pav. galima pastebėti, jog 2014-2022 metų laikotarpiu BVP augimas Lietuvoje svyravo nuo 0 iki 6,7 proc., o Latvijoje nuo -3,5 iki 6,9 proc. Didžiausias BVP augimas matomas Latvijoje 2021 metais, kai BVP išaugo net 6,9 proc. Tais pačiais metais pastebimas didelis augimas ir Lietuvoje, taip nutiko todėl, jog esant COVID-19 pandemijai pajamos į šalies biudžetą buvo sumažėjusios, o 2021 metais, atsigavus ekonomikai išaugo ir to pasekoje augo ir šalies BVP. 2020 metais Lietuvoje BVP augimo nebuvo, o Latvijoje matome -3,5 proc. sumažėjimą. 2019 metais, Lietuvoje įvedus progresinio tarifo apmokestinimo sistemą matome, jog BVP šalyje išaugo beveik 5 proc, o tai yra daugiau nei ankstesnių metų laikotarpiais. Latvijoje buvo panaši situacija, BVP 2018 metais išaugo 4 proc, nors galima pastebėti, jog toks augimas buvo ir 2015 metais, esant proporciniam GPM tarifui.

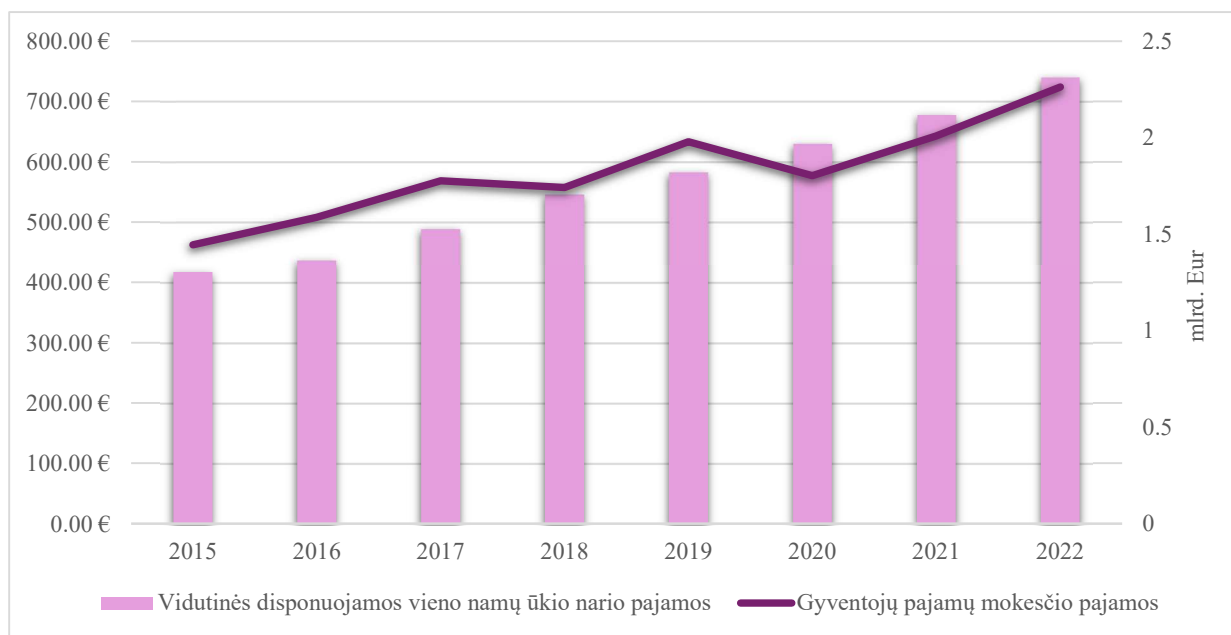
Taip pat svarbi asmenų disponuojamųjų pajamų įtaka GPM pajamoms, surenkamoms į nacionalinį valstybės biudžetą. Gauti duomenys pateikiami 14 pav.

14 pav. Vidutinės vieno namų ūkio nario disponuojamos pajamos ir GPM pajamos Lietuvoje 2015-2022

14 pav. pavaizduotos disponuojamų pajamų reikšmės pateikiamos kairėje ašyje, o GPM pajamų reikšmės – dešinėje. Iš pateikto paveikslėlio galima pastebėti, jog progresinio GPM mokesčio tarifo įvedimas įtakos vidutinėms disponuojamosioms pajamoms nepadarė, nes vieno namų ūkio nario disponuojamosios pajamos kilo vienodai visu nagrinėjamoju laikotarpiu. Nors surenkama daugiau mokesčių iš GPM, galima teigti, jog asmenys gauna ir didesnius atlyginimus, nes disponuojamosios pajamos lieka vis didesnės, tačiau taip pat svarbu paminėti, jog nagrinėjamoju laikotarpiu kasmet kilo ir minimalus atlygis. Galima daryti išvadą, jog asmens disponuojamosioms pajamoms progresinio tarifo įvedimas įtakos nepadarė, nes jos augo įprastu dydžiu, tačiau iš GPM surenkamos pajamos augo ir teigiamai paveikė šalies nacionalinį biudžetą.

Taip pat svarbu išnagrinėti vidutines vieno namų ūkio disponuojamas pajamas Latvijoje. Analizei pasirinktas toks pat (2015-2022 m.) laikotarpis kaip ir Lietuvoje. Duomenys pateikti 15 pav.

15 pav. Vidutinės vieno namų ūkio nario disponuojamos pajamos ir GPM pajamos Latvijoje 2015-2022

Šaltinis: sudaryta autorės pagal OECD [n.d.] ir Official Statistics of Latvia (2023) duomenis

15 pav. pavaizduotos disponuojamų pajamų reikšmės pateikiamos kairėje ašyje, o GPM pajamų reikšmės – dešinėje. Iš 15 paveikslo galima pastebėti, jog įvedus progresinį GPM tarifą vidutinės vieno namų ūkio nario disponuojamosios pajamos paaugo įprastu dydžiu, tačiau GPM pajamų buvo surinkta mažiau, to priežastimi galima laikyti tarifo pasikeitimą, kuomet asmenys visuomet mokėjo 23 proc. nuo savo atlyginimo, tačiau po 2018 metų reformos dalis asmenų pateko į 20 proc. tarifo apmokestinimo zoną, ko pasekoje sumažėjo mažiau mokesčių į nacionalinį valstybės biudžetą. 2020 metais galima pastebėti iš GPM surenkamų pajamų sumažėjimą, to priežastis yra tokia pati kaip ir Lietuvoje, prasidėjusi COVID-19 pandemija. 2021-2022 metų laikotarpiui ekonomikai sugrįžus į įprastą lygį ir kylant MMA, galima pastebėti, jog pajamos iš GPM į nacionalį biudžetą ir vidutinės vieno namų ūkio nario disponuojamosios pajamos augo. Kaip ir Lietuvoje, asmenys nors ir sumoka daugiau mokesčių į valstybės biudžetą, tačiau disponuojamosios pajamos auga įprastu dydžiu. Galima daryti išvadą, jog nors ir asmens disponuojamosioms pajamoms mokesčių reforma didelės įtakos nepadarė, tačiau pajamos į valstybės biudžetą augo ir teigiamai paveikė nacionalinį valstybės biudžetą.

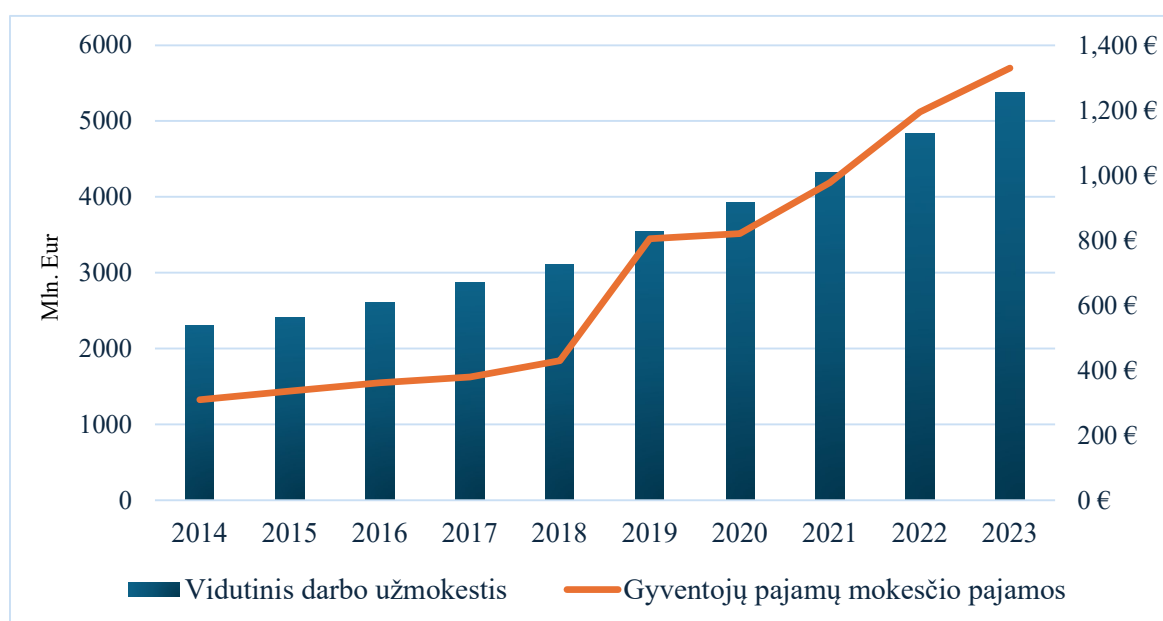
Apibendrinus galima teigti, jog perėjimas nuo proporcinio į progresinį GPM tarifą Lietuvos biudžeto pajamoms padarė teigiamą poveikį ir pajamos išaugo per beveik 2 mlrd. Eur

2018-2019 metų laikotarpiu. Latvijoje šis poveikis buvo mažesnis ir pajamos 2017-2018 metų laikotarpiu sumažėjo. Pagrindinė to priežastis – mažesnis pajamas uždirbančių darbuotojų GPM tarifo sumažinimas bei leidžiamų išlaidų sumų, mažinančių apmokestinamąsias pajamas, padidėjimas. GPM pajamų dalis nacionalinio biudžeto pajamose Latvijoje tiek prieš reformą, tiek po jos išliko stabili ir sudarė apie 19-21 proc, o Lietuvoje 2018-2019 metų laikotarpiu išaugo nuo 22 iki 33 proc. ir tapo vienu svarbiausių mokesčių šalies biudžeto pajamoms. Atlikus Gini koeficiento Baltijos šalyse palyginimą nustatyta, jog mažiausia pajamų nelygybė visgi yra Estijoje, kuri taiko proporcinį GPM tarifą. Apžvelgus vieno namų ūkio nario disponuojamąsias pajamas 2015-2022 metų laikotarpiu Lietuvoje ir Latvijoje nustatyta, jog disponuojamosioms pajamoms mokesčių reforma įtakos nepadarė, jos augo įprastu dydžiu, tačiau pajamų iš GPM į nacionalinį biudžetą buvo surenkama daugiau.

3.2. Gyventojų pajamų mokesčių lemiančių veiksnių įtaka Lietuvos nacionaliniam valstybės biudžetui

Kaip buvo nustatyta pirmajame šio darbo skyriuje, gyventojų pajamų mokesčio pajamas lemiantys veiksniai yra VDU, tarifo dydis, MMA, nedarbo lygis, NPD bei neapskaitytos ekonomikos lygis. Šiame poskyryje tiriama, kaip šie veiksniai paveikė Lietuvos nacionalinio valstybės biudžeto pajamas. Toliau pateikiami šio tyrimo analizė ir rezultatai.

Vidutinio darbo užmokesčio ir gyventojų pajamų mokesčio pajamų statistinė analizė pateikiama 16 pav.

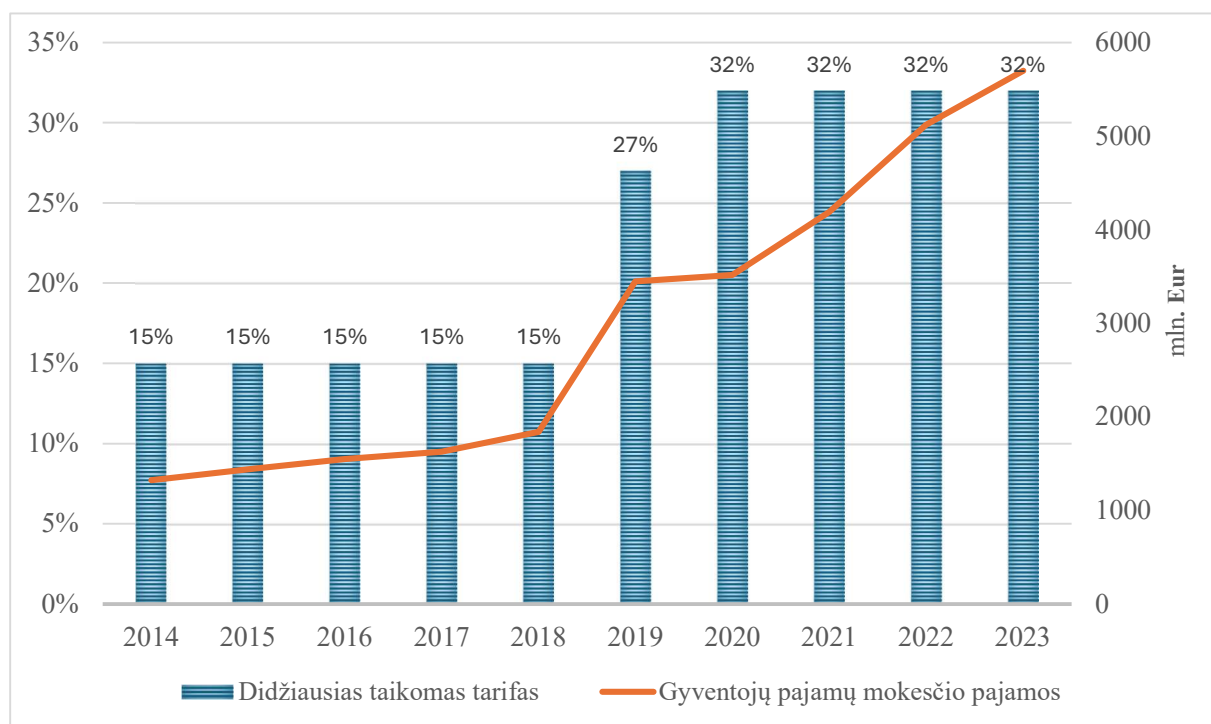

16 pav. Vidutinis darbo užmokestis ir GPM pajamos Lietuvoje 2014-2023

Šaltinis: sukurta autorės pagal Teisės aktų gidą [n.d.]

16 pav. pavaizduotos VDU reikšmės pateikiamos dešinėje ašyje, o GPM pajamų reikšmės – kairėje. Galima pastebėti, jog 2014-2023 metų laikotarpiu VDU Lietuvoje vyravo nuo 540 iki 1250 Eur. VDU Lietuvoje nagrinėjamu laikotarpiu kilo stabiliai, kiekvienais metais didėjo po maždaug 100 Eur, tačiau galima pastebėti, jog 2019 metais VDU paaugus įprastu dydžiu, GPM pajamos smarkiai išaugo, tačiau šio pokyčio pagrindinė priežastis yra tarifo padidėjimas, todėl galima teigti, jog būtent VDU augimas didelės įtakos 2019 metais Lietuvos nacionaliniam biudžetui nepadarė. Taip pat galima pastebėti, jog iki 2019 metų reformos kylant VDU, pajamos į biudžetą augo daug mažiau ir buvo stabilesnės, nei po 2019 metų reformos, kuomet pajamos pradėjo augti daug greičiau keičiantis vidutiniam darbo užmokesčiui, nes asmenys uždirbantys didesnes pajamas gali pasinaudoti mažesne NPD lengavta ir sumoka GPM mokesčių nuo didesnės pajamų dalies. Taigi galima daryti išvadą, jog VDU daro didesnę įtaką GPM pajamoms, surenkamoms į nacionalinį šalies biudžetą, esant progresiniam apmokestinimo modeliui.

Toliau atliekama didžiausio GPM tarifo ir GPM pajamų analizė Lietuvoje 2014-2023 metais (žiūrėti: 17 pav.)

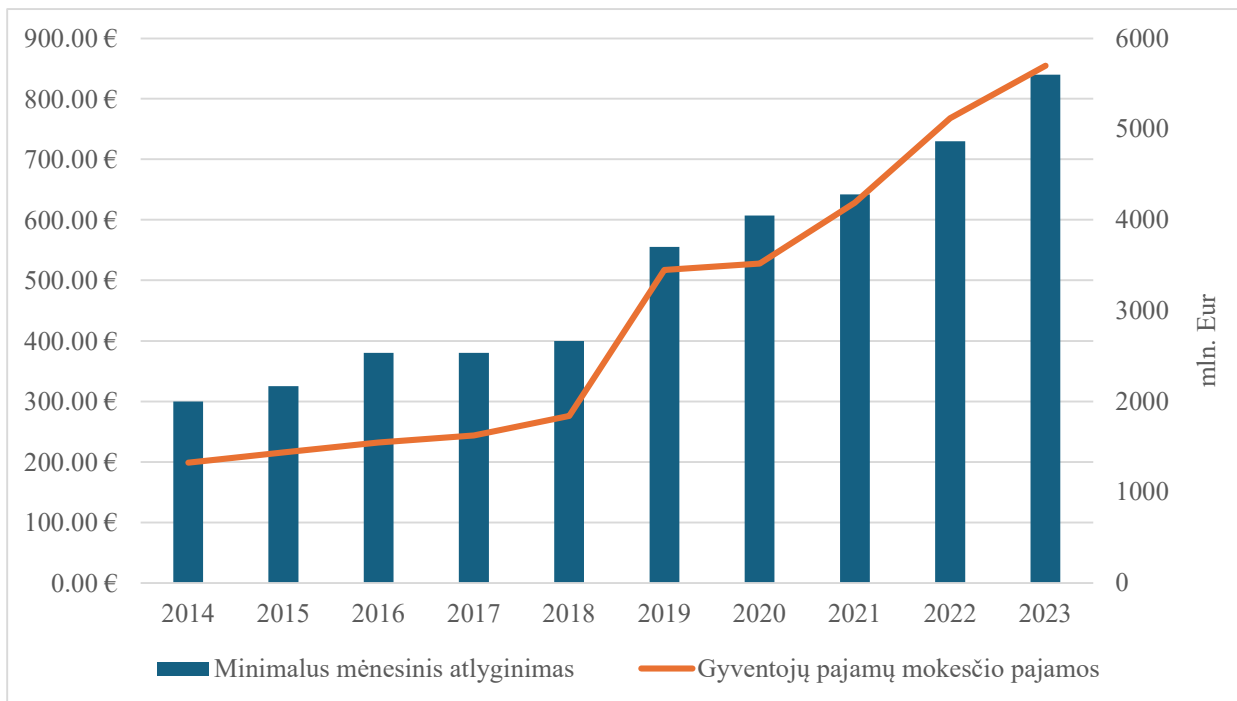
17 pav. GPM tarifas ir pajamos Lietuvoje 2014-2023

Šaltinis: sukurta autorės pagal VMI [n.d]

17 paveiksle informacijos reikšmės pateikiamos dviejose ašyse, tarifo reikšmės matomos kairėje reikšmių ašyse, GPM pajamų – dešinėje. Iš paveikslo galima pastebėti, kad

Lietuvoje 2014-2023 metų laikotarpiu didžiausias GPM tarifas vyravo nuo 15 iki 32 proc., 2019 metais, įvedus progresinio GPM tarifo reformą, tarifas pakilo nuo 15 proc iki 27 proc, o nuo 2020 metų iki 32 proc. Esant proporcingei apmokestinimo sistemai Lietuvoje pajamos iš GPM augo mažai, pagrindinė to priežastis buvo VDU augimas. Įvedus progresinį apmokestinimo modelį ir išaugus GPM tarifui matomas staigus pajamų iš GPM šuolis, pagrindė to priežastis – tarifo padidėjimas. 2020-2023 metų laikotarpiu didžiausias GPM tarifas išliko 32 proc, tačiau pajamos iš GPM išaugo per daugiau nei 2 mlrd. Eur, pagrindinė to priežastis yra didėjantis VDU, taip pat augantys atlyginimai, ko pasekoje viena asmenų grupė patenka į aukštesnio tarifo zoną ir sumoka daugiau mokesčių, o kita asmenų dalis patenka į mažesnio NPD taikymo zoną – dėl to jų mokamas GPM nors ir 20 proc., tačiau mokamas nuo didesnės pajamų dalies. Pažvelgus į paveiksle pateiktus duomenis galima daryti išvadą, jog progresinio tarifo įvedimas Lietuvos biudžetui padarė teigiamą poveikį ir padidino iš GPM į nacionalinį biudžetą surenkamas pajamas.

Toliau nagrinėjama MMA ir GPM pajamų analizė Lietuvoje 2014-2023 metais (žiūrėti: 18 pav.)

18 pav. Minimalus mėnesinis atlyginimas ir pajamos iš GPM Lietuvoje 2014-2023

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Teisės aktų gidas [n.d.] ir VMI [n.d.]

18 paveiksle informacijos reikšmės pateikiamos dviejose ašyse, MMA reikšmės matomos kairėje reikšmių ašyje, GPM pajamų – dešinėje. Iš 18 paveikslo galima pastebėti, jog

MMA Lietuvoje 2014-2023 metų laikotarpiu kito nuo 300 iki 840 Eur. 2019 metais MMA pakilo per 150 Eur, remiantis „VMI administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga“ (2019), 2019 metais MMA uždirbo vos 3,3 proc. verslo įmonių darbuotojų, didžiausia dalis (24,92 proc.) uždirbo nuo 555 iki 800 Eur, taip pat net 21,17 proc. asmenų uždirbo tarp 1000 ir 1500 Eur, o 24,74 proc uždirbo daugiau nei 1500 Eur. 2014-2019 metų laikotarpiu asmenys, uždirbantys daugiau nei 1500 Eur sudarė vos 5-12 proc., o tai parodo, jog įvedus progresinį GPM tarifą ir padidinus MMA paaugo ne tik pajamos į šalies nacionalinį biudžetą, bet ir darbuotojų atlyginimai. Galima pastebėti, jog po mokesčių reformos įvedimo MMA augo daug sparčiau nei esant proporciniam GPM tarifui, ko pasekoje greičiau augo ir pajamos iš GPM į nacionalinį valstybės biudžetą. 2021-2023 metų laikotarpiu pajamos ir MMA augo itin greitai ir 2022 metais, daugiau nei 10 proc. verslo įmonių darbuotojų uždirbo daugiau nei 3000 Eur., todėl smarkiai augo ir pajamos iš GPM į nacionalinį valstybės biudžetą. Galima daryti išvadą, jog augantis MMA skatina darbdavius kelti atlyginimus darbuotojams, ko pasekoje, esant progresiniam GPM tarifui, auga ir pajamos į nacionalinį valstybės biudžetą.

Toliau bus nagrinėjama, NPD poveikis, kadangi NPD yra apskaičiuojamas pagal formules bus atliktas tyrimas, kiek GPM mokesčio per metus sumoka skirtingas pajamas uždirbantys verslo įmonių darbuotojai, pritaikius jiems atitinkamą NPD dydį. Gauti duomenys pateikiami 5 lentelėje.

5 lentelė

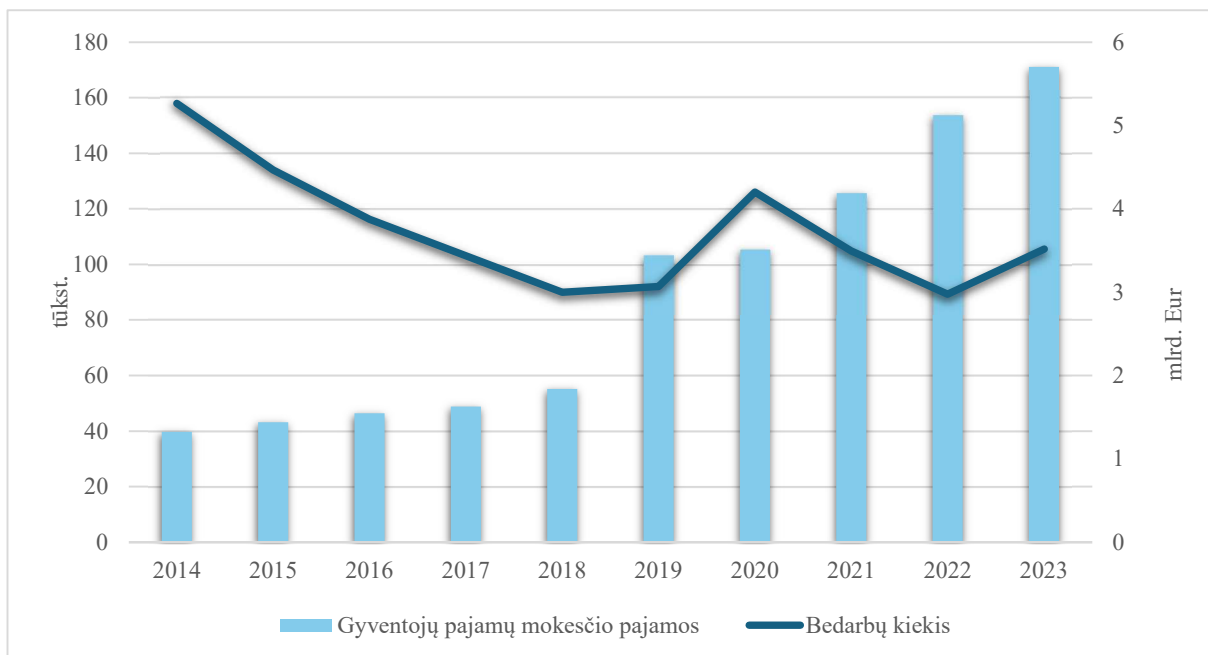
Skirtingas pajamas uždirbančių asmenų mokėtinas GPM 2018-2019

Metinis darbo užmokestis (Eur, bruto)	Mokėtinas GPM (Eur)	
	2018	2019
3000	0	0
7000	531	440
11000	1431	1381
15000	2331	2333
19000	3231	3285
24000	4356	4475
28000	5256	5427
32000	6156	6379
<i>Iš viso</i>	<i>23292</i>	<i>23720</i>

Šaltinis: sudaryta autorės pagal VMI [n.d] duomenis

Pažvelgus į 5 lentelę, galime pastebėti, jog asmenys, per metus uždirbantys iki 3000 Eur, 2018-2019 metų laikotarpiu neturėjo mokėti jokio GPM, nes atlyginimas nesiekė minimalaus metinio atlyginimo ir buvo pritaikytas maksimalus NPD. Kiekvienais metais didžiausias NPD yra keliamas atsižvelgiant į minimalų mėnesinį atlyginimą. Galima pastebėti, jog 2018 metų laikotarpiu asmenys, per metus uždirbantys iki 11000 Eur, turėjo mokėti mažesnę GPM nei 2019 metais, to priežastis yra būtent NPD, kuris 2019 metais buvo pakeltas ir stipriau mažino apmokestinamąsias pajamas, todėl net didesnis tarifas nepadėjo surinkti daugiau GPM pajamų. Pastebima, jog 2019 metų laikotarpiu daugiau GPM pradėjo mokėti tik darbuotojai, uždirbę daugiau nei 15000 Eur per metus ir kylant šiam atlyginimui vis labiau šis skirtumas didėja, kol galiausiai darbuotojai, uždirbantys 32000 Eur per metus, 2019 metais turėjo mokėti 223 Eur daugiau GPM nei 2018 metais. 2018 metų laikotarpiu nagrinėjamoju atveju bendras mokėtinas GPM sudarė 23292 Eur, o 2019 metais – 23720 Eur, kas yra net 428 Eur arba +1,84 proc. daugiau. Taigi, galima daryti išvadą, jog didesnis NPD turi atvirkštinę įtaką GPM pajamoms, tačiau pasiekus ribą, kai asmuo uždirba didelis pajamas progresinio tarifo atveju mokesčių yra surenkama daugiau ir daromas teigiamas poveikis nacionaliniam šalies biudžetui.

Bedarbių asmenų kiekis ar nedarbo lygis taip pat turi reikšmingą ryšį su GPM pajamomis į nacionalinį valstybės biudžetą, nes kiekvienas nedarbingas asmuo nesumoka mokesčių į biudžetą ir mažina valstybės pajamas. Bedarbių ir pajamų iš GPM analizė pateikiama 19 pav.

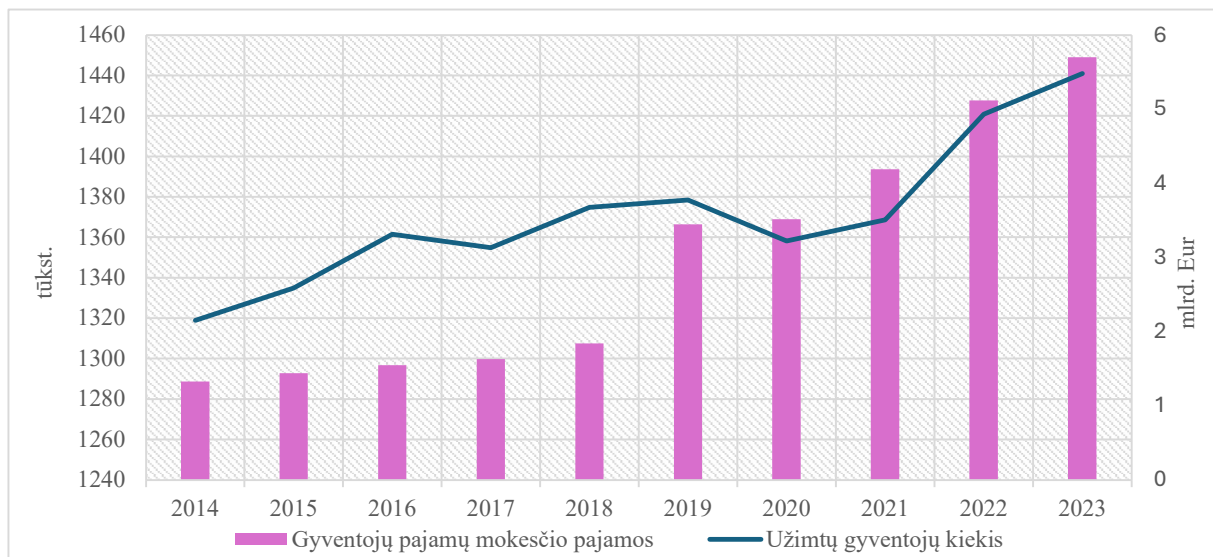

19 pav. GPM pajamos ir bedarbių kiekis 2014-2023 metais Lietuvoje

Šaltinis: sudaryta autorės pagal VMI [n.d.] ir Oficialiosios statistikos portalo [n.d.] duomenis

19 paveiksle informacijos reikšmės pateikiamos dviejose ašyse, bedarbių kiekio reikšmės matomos kairėje reikšmių ašyje, GPM pajamų – dešinėje. Pažvelgus į paveikslą matoma, jog didėjant GPM pajamoms, surenkamoms į nacionalinį valstybės biudžetą, bedarbių kiekis mažėja ir atvirkščiai, todėl tarp šių dviejų rodiklių vyrauja atvirkštinė priklausomybė. 2014-2015 metų laikotarpiu matomas bedarbių kiekio mažėjimas, to priežastimi galima laikyti padidėjusią emigraciją į kitas šalis, taip pat šalyje buvo jaučiamas kvalifikuoto darbo asmenų trūkumas, todėl nors ir bedarbių kiekis krito, tačiau užimtų asmenų kiekis išliko panašus, ko pasekoje didelio prieaugio GPM pajamose nematome. Nors 2019 metais bedarbių kiekis išliko panašus kaip 2018 metais, tačiau matomas reikšmingas GPM pajamų padidėjimas dėl progresinio mokesčio įvedimo. 2020 metais, esant COVID-19 pandemijai bedarbių kiekis smarkiai išaugo, nes ekonominė veikla buvo sustojusi, tačiau dėl valstybės reguliacijų, didelio pajamų iš GPM kritimo nematome. 2021 metų laikotarpiu matomas staigus bedarbių kiekio kritimas praėjus pandeminiam laikotarpiui, ko pasekoje asmenys sugrįžo į darbus ir mokėjo mokesčius, todėl matomas šio mokesčio kilimas. Galima daryti išvadą, jog bedarbių kiekis turi atvirkštinį poveikį nacionalinėms valstybės biudžeto pajamoms, nes mažėjant bedarbių kiekiui, pajamų į biudžetą yra surenkama daugiau.

Kaip ir bedarbių asmenų kiekis, taip pat svarbu ir užimtumo lygis, nes kiekvienas dirbantis asmuo nuo atlyginimo moka mokesčius į valstybės biudžetą. Užimtų gyventojų kiekis ir GPM pajamų palyginimas pateikiamas 20 pav.

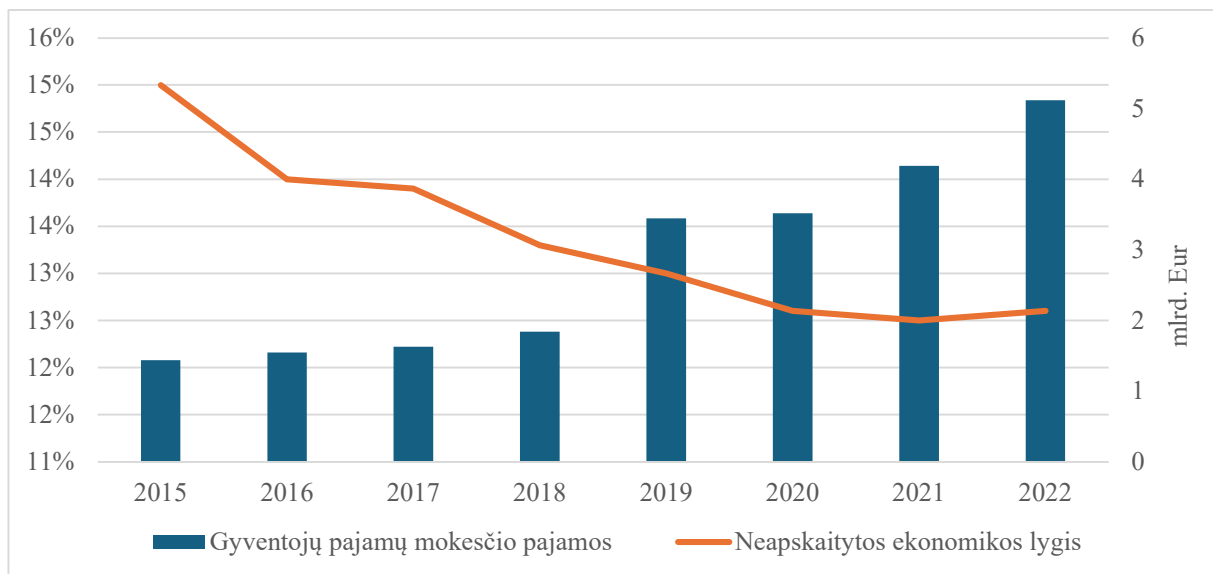
20 pav. Užimtų gyventojų kiekis ir GPM pajamos 2014-2023 metais Lietuvoje

Šaltinis: sudaryta autorės pagal VMI [n.d.] ir Oficialiosios statistikos portalo [n.d.] duomenis

20 paveiksle informacijos reikšmės pateikiamos dviejose ašyse, užimtų gyventojų kiekio reikšmės matomos kairėje reikšmių ašyje, GPM pajamų – dešinėje. Pažvelgus į 20

paveikslą galima pastebėti, jog 2014-2018 metų laikotarpiu, vyraujant proporciniam GPM tarifui užimtų gyventojų kiekis nesudarė didelio poveikio į biudžetą surenkamoms pajamoms. Didžiausią priklausomybę galima pastebėti 2021-2022 metų laikotarpiu, kai užimtumo kiekis pradėjo smarkiai kilti ir 2022 metais pasiekė aukščiausią tašką per nagrinėjamą laikotarpį. Smarkiai pakilus užimtumo lygiui pakilo ir į nacionalinį biudžetą surenkamų GPM pajamų kiekis, kuris 2021-2022 metais paaugo net 22 proc. punktais, o nuo 2015 metų paaugo net 255 proc. punktais. Staigų užimtumo kilimą 2022 metais lėmė Ukrainos piliečių imigracija į Lietuvą, per laikotarpį nuo 2022 metų į Lietuvą iš viso atkeliavo beveik 86 tūkst. Ukrainos piliečių, iš kurių net 54 tūkst. yra darbingo amžiaus asmenys. Pagal Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenis (2024), net 31,5 tūkst. Ukrainos piliečių yra įsidarbinę Lietuvoje. Taigi, išanalizavus užimtų gyventojų kiekio poveikį į biudžetą surenkamoms pajamoms galima daryti išvadą, jog didesnis užimtų gyventojų kiekis teigiamai paveikia ir nacionalinio biudžeto pajamas.

Nagrinėjant neapskaitytos ekonomikos lygį buvo įvertinta kaip kito neapskaitytos ekonomikos lygis ir GPM pajamos 2015-2022 metų laikotarpiu. Duomenys pateikiami 21 pav.

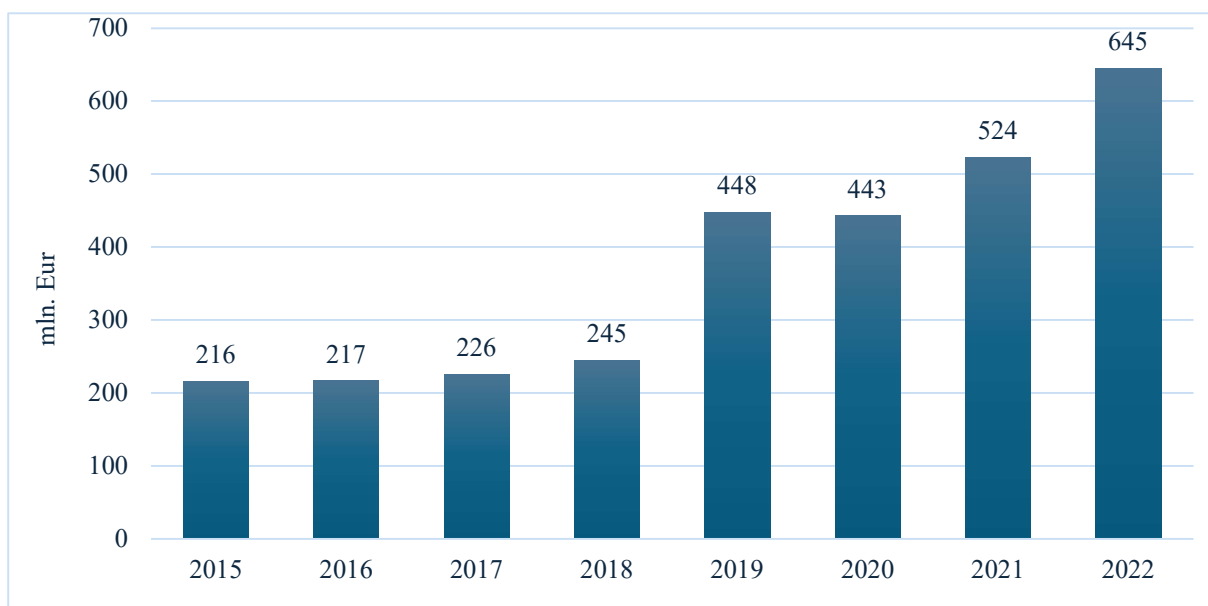
21 pav. GPM pajamos ir neapskaitytos ekonomikos lygis Lietuvoje 2015-2022

Šaltinis: sudaryta autorės pagal VMI [n.d.] ir Oficialiosios statistikos portalo [n.d.] duomenis

21 paveiksle informacijos reikšmės pateikiamos dviejose ašyse, neapskaitytos ekonomikos lygio reikšmės matomos kairėje reikšmių ašyje, GPM pajamų – dešinėje. Iš 21 pav. galima pastebėti, jog neapskaitytos ekonomikos lygis nagrinėjamuoju laikotarpiu krito nuo 15 proc. iki 13 proc. Aukščiausias neapskaitytos ekonomikos lygis buvo 2015 metais, mažiausias – 2021 metais. Galima pastebėti, jog neapskaitytos ekonomikos lygiui krentant, pajamos iš

GPM į nacionalinį valstybės biudžetą didėja. Pasak teorijos, progresinis pajamų tarifas didina neapskaitytos ekonomikos lygį šalyje, nes aukštesenos pajamas uždirbantys asmenys siekia sumokėti mažiau mokesčių, tačiau iš pateiktų duomenų galime pastebėti, jog Lietuvoje neapskaitytos ekonomikos lygis ir toliau mažėja.

Kad pamatyti realią situaciją, kiek potencialiai GPM pajamų prarandama per metus, taip pat buvo atlikta analizė tarp potencialiai galimų surinkti pajamų ir faktiškai surinktų į nacionalinį biudžetą GPM pajamų analizė. Potencialiai galimos surinkti pajamos buvo apskaičiuotos naudojantis šia formule: $GPM \text{ pajamos} * (1 + \text{neapskaitytos ekonomikos lygis})$. Šių sumų skirtumo duomenys pateikiami 22 pav.

22 pav. Skirtumas tarp potencialiai galimų surinkti ir faktiškai surinktų GPM pajamų Lietuvoje 2015-2022

Šaltinis: sukurta autorės

Iš 22 pav. galima pastebėti, jog neapskaitytos ekonomikos lygio kritimas visgi daro didesnę neigiamą įtaką esant progresiniam GPM apmokestinimo tarifui. 2015-2018 metų laikotarpiu, esant aukštesniam neapskaitytos ekonomikos lygiui, buvo prarandama nuo 216 iki 245 mln. Eur GPM pajamų, o įvedus progresinį mokesčio tarifą ir padidėjus į nacionalinį Lietuvos biudžetą surenkamoms GPM pajamoms ši suma 2019 metais pakilo net iki 448 mln. Eur., o 2022 metais net iki 645 mln. Eur. 2018-2019 metų laikotarpiu prarandama GPM pajamų suma paaugo net per 82 proc. punktus, o 2015-2022 metų laikotarpiu per 197 proc.p. Galima daryti išvadą, jog Lietuvos nacionalinis biudžetas iš GPM pajamų prarado vidutiniškai 370,4 mln. Eur per nagrinėjamą laikotarpį. Taigi, nors pagal neapskaitytos ekonomikos lygį atrodo, jog krentantis neapskaitytos ekonomikos lygis daro teigiamą įtaką nacionaliniam valstybės

biudžetui, tačiau pažvelgus į skirtumą tarp potencialiai galimų surinkti GPM pajamų ir faktiškai surenkamų GPM pajamų pastebima, jog 2018-2019 metų laikotarpiu praranda suma išaugo net 82 proc.

Jog suprasti nagrinėtų veiksnių analizės rezultatus, buvo sukurta lentelė su galutinėmis išvadamis (žiūrėti: 6 lentelė).

6 lentelė

GPM pajamas lemiančių veiksnių įtaka nacionaliniam valstybės biudžetui

Veiksny	Įtaka nacionalinio biudžeto pajamoms
Vidutinio darbo užmokesčio kitimas	Pastebima, jog 2019-2023 metų laikotarpiu pajamos į valstybės biudžetą augo greičiau nei iki reformos, todėl šis rodiklis padarė teigiamą įtaką nacionalinio biudžeto pajamoms.
Tarifas	Vienas svarbiausių veiksnių, nuo kurio priklauso iš GPM surenkamų pajamų dalis. 2019 metais padidinus tarifą smarkiai išaugo pajamos į nacionalinį valstybės biudžetą, todėl tarifo padidėjimas po mokesčių reformos padarė teigiamą įtaką nacionalinio biudžeto pajamoms.
Minimalus mėnesinis atlyginimas	Augantis MMA teigiamai veikia į nacionalinį biudžetą surenkamas GPM pajamas, nes kylant MMA darbdaviai yra linkę kelti atlyginimus darbuotojams, ko pasekoje didėja ir surenkamos pajamos iš GPM.
Neapmokestinamas is pajamų dydis	NPD mažina apmokestinamųjų pajamų dydį, todėl turi atvirkštinę priklausomybę su į biudžetą surenkamomis pajamomis iš GPM. Atlikus 2018-2019 m. mokėtino metinio GPM analizę buvo pastebėta, jog nors ir tarifas įvedus progresinį mokestį buvo didesnis, tačiau asmenims uždirbantiems iki 11 tūkst. Eur per metus 2018 metais GPM mokėti reikėjo mažiau. Tačiau, kai asmuo uždirba didesnes pajamas, progresinio mokesčio atveju GPM į biudžetą yra surenkama daugiau.
Bedarbių ir užimtų gyventojų kiekis	Bedarbių kiekis turi atvirkštinę priklausomybę su iš GPM surenkamomis pajamomis, augant bedarbių kiekiui – GPM pajamos mažėja, kitaip, nei esant didesniai užimtųjų kiekiui, kuriam didėjant pajamos į nacionalinį biudžetą auga.
Neapskaitytos ekonomikos lygis	Nagrinėjamoju laikotarpiu neapskaitytos ekonomikos lygis mažėjo, tačiau atlikus analizę tarp potencialiai galimų surinkti ir faktiškai surinktų GPM pajamų pastebėta, jog 2018-2019 metų laikotarpiu prarandama pajamų suma išaugo net 82 proc.p., todėl nors ir neapskaitytos ekonomikos lygis procentiškai mažėjo, tačiau potencialiai galimų surinkti pajamų dydis augo ir darė neigiamą įtaką šalies biudžeto pajamoms.

Šaltinis: sukurta autorės

Taigi, apibendrinant gautus rezultatus galima teigti, jog įvedus progresinį GPM tarifą didžiausią teigiamą įtaką nacionalinio biudžeto pajamoms daro tarifo pokytis, augantis MMA, VDU ir užimtų darbuotojų kiekis. Padaryta išvada, jog įvedus proporcinį tarifą ir didėjant MMA, darbdaviai kelia atlyginimus ir darbuotojai uždirba vis daugiau, ko pasekoje sumokama ir daugiau mokesčių į valstybės biudžetą. 2022 metais užimtų gyventojų kiekis smarkiai pakilo dėl priimtų į šalį pabėgelių iš Ukrainos, kurių didžioji dalis yra įsidarbinusi ir moka mokesčius Lietuvos valstybei, todėl daroma stipri teigiama įtaka nacionalinio biudžeto pajamoms. Išnagrinėjus neapskaitytos ekonomikos lygį gauta išvada, jog įsivedus progresinį GPM tarifą neapskaitytos ekonomikos lygis mažėjo ir darė teigiamą įtaką Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamoms, tačiau paskaičiavus realius skirtumus tarp galimų surinkti ir faktiškai surinktų GPM pajamų į nacionalinį valstybės biudžetą pastebėta, jog įvedus progresinį tarifą yra prarandama daugiau potencialių pajamų nei esant proporciniam tarifui.

IŠVADOS

1. GPM raidos istorija siekia net egiptiečių ir antikos laikus Romoje. Šiuolaikinis pajamų mokestis atsirado kai prirėikė pinigų finansuoti karus tarp valstybių. Iš analizavimui pasirinktų šalių, pirmoji šalis įsivedusi nuolatinį GPM buvo Didžioji Britanija, vėliausiai GPM įsivedė Lietuva. Išnagrinėjus pasirinktų šalių aukščiausius GPM tarifus buvo pastebėta, jog šis mokestis 2000-2020 m. laikotariu turėjo tendenciją mažėti. Mokesčių reformos šalyse buvo pagrindinė tarifo pokyčių priežastis ir šiomis reformomis valstybės siekia sumažinti mokesčių našta gyventojams. Išnagrinėjus gyventojų pajamų mokesčio svarbą nustatyta, jog vidutiniškai šis mokestis sudaro apie trečdalį į valstybės biudžetą surenkamų pajamų. Darbe buvo išskirti 6 veiksniai, įtakojantys iš GPM surenkamas pajamas: vidutinio darbo užmokesčio kitimas, tarifas, nedarbo lygis, šešėlinės (neapskaitytos) ekonomikos lygis, neapmokestinamųjų pajamų dydis ir minimalus mėnesinis atlyginimas. Išnagrinėjus GPM apmokestinimo būdus, galima teigti, jog egzistuoja 5 būdai: progresinis, proporcinis, mišrus, regresinis ir regresinis. Populiariausi ir dažniausiai praktikoje naudojami yra proporcinis ir progresinis modeliai. Proporcinis apmokestinimas, kaip teigia nagrinėtų darbų autoriai, yra neteisingas, nes mažesnes pajamas uždirbantiems žmonėms tenka per didelė mokesčių našta, tačiau turi privalumą, jog šis modelis skatina asmenis daugiau dirbti, ko pasekoje gerėja ekonomikos ir investicijų augimas. Progresinis modelio pagrindinis privalumas yra, jog mažėja pajamų nelygybė ir surenkama daugiau mokesčių į valstybės biudžetą. Šio modelio pagrindinis trūkumas yra didesnes pajamas uždirbančių asmenų diskriminacija, ko pasekoje, šie asmenys, siekdami išvengti mokesčių mokėjimo, slepia dalį savo apmokestinamų pajamų ir didina šešėlinę ekonomiką vakstybėje.
2. Išnagrinėjus GPM apmokestinimą Lietuvoje ir Latvijoje, galima daryti išvadą, jog abiejose šalyse šį mokestį moka fiziniai asmenys nuo uždirbtų pajamų. Abiesoje šalyse mokesčio bazė yra apmokestinamosios pajamos, kurios gaunamos iš uždirbtų pajamų atėmus NPD, neapmokestinamąsias pajamas ir iš pajamų atimamas išlaidas. Šalyse GPM turi keletą lengvatų, kurios padeda sumažinti mokėtino mokesčio dydį ar tarifą. Šalyse vyrauja progresinis mokesčio modelis. Mokesčio ėmimo būdas abiejose šalyse yra tiesioginis bei mokesčio nustatymo metodas yra prie pajamų šaltinio ir pajamų deklaracija,

kuri pildoma vieną kartą per metus. Lietuvoje yra išimčių, tokių kaip pajamos gautos iš motinystės, tėvystės ar ligos išmokų, kurioms taikomas proporcinis tarifas, ar pajamoms įsigyjant verslo liudijimą, kuriam yra nustatyti fiksuoti mokesčio tarifai. Latvijoje mokesčio tarifai Latvijoje vyrauja nuo 20 iki 31 proc., taip pat yra sritys, tokios kaip pajamos iš kapitalo, medienos ir augančių miškų perleidimo, laužo pardavimo ir kt., kurioms taikomi fiksuoti GPM tarifai, kurie vyrauja nuo 3 iki 23 proc.

3. Perėjimas nuo proporcinio į progresinį GPM tarifą Lietuvos biudžeto pajamoms padarė teigiamą poveikį ir pajamos išaugo per beveik 2 mlrd. Eur 2018-2019 metų laikotarpiu. Latvijoje šis poveikis buvo mažesnis ir pajamos 2017-2018 metų laikotarpiu sumažėjo. GPM pajamų dalis nacionalinio biudžeto pajamose Latvijoje tiek prieš reformą, tiek po jos išliko stabili ir sudarė apie 19-21 proc, o Lietuvoje 2018-2019 metų laikotarpiu išaugo ir tapo vienu svarbiausių mokesčių šalies biudžeto pajamoms. Atlikus Gini koeficiento Baltijos šalyse palyginimą nustatyta, jog mažiausia pajamų nelygybė yra Estijoje, kuri taiko proporcinį GPM tarifą. Išanalizavus GPM pajamas veikiančių veiksnių įtaką Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamoms galima teigti, jog įvedus progresinį GPM tarifą didžiausią teigiamą įtaką nacionalinio biudžeto pajamoms daro tarifo pokytis, augantis MMA, VDU ir užimtų darbuotojų kiekis. Įvedus proporcinį tarifą ir didėjant MMA, darbdaviai kelia atlyginimus ir darbuotojai uždirba vis daugiau, ko pasekoje sumokama ir daugiau mokesčių į valstybės biudžetą. 2022 metais užimtų gyventojų kiekis smarkiai pakilo dėl priimtų į šalį pabėgėlių iš Ukrainos, kurių didžioji dalis yra įsidarbinusi ir moka mokesčius Lietuvos valstybei, todėl daroma teigiama įtaka nacionalinio biudžeto pajamoms. Išnagrinėjus neapskaitytos ekonomikos lygį gauta išvada, jog po mokesčių reformos neapskaitytos ekonomikos lygis mažėjo ir darė teigiamą įtaką Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamoms, tačiau paskaičiavus realius skirtumus tarp galimų surinkti ir faktiškai surinktų GPM pajamų į nacionalinį valstybės biudžetą pastebėta, jog įvedus progresinį tarifą yra prarandama daugiau potencialių pajamų nei esant proporciniam tarifui.

SUMMARY

KEYWORDS: Personal income tax, proportional and progressive taxation models, 2019 tax reform in Lithuania, 2018 tax reform in Latvia, personal income tax impact, national state budget.

Relevance of topic: Today, an efficient tax system is an important part of the economy, enabling the state and municipalities to finance their activities. Personal income tax – is one of the most important tax in a lot of counties. Different personal income taxation models can make a difference for individuals, companies or the state budget.

Object of work – personal income tax.

Work objective – to analyse personal income tax and its impact on the national state budget.

Work tasks:

1. To analyse the history of the personal income tax, discuss the importance of the tax and the models of taxation.
2. To analyse the specifics of personal income tax administration in Lithuania and Latvia and describe the methodology of the study.
3. To perform a study of the personal income tax in Lithuania and Latvia as well as to analyse the impact of the factors affecting the personal income tax.

Conclusions. Personal income tax has existed for a long time. There are 5 methods of personal income tax: progressive, proportional, mixed, degressive and regressive. Proportional and progressive taxation models are most commonly used in the world. The paper identifies six factors that influence the revenue collected from personal income tax: average wage changes, the rate, the unemployment rate, the level of the informal economy, the level of non-taxable income and the minimum monthly wage. Comparing Latvia and Lithuania personal income tax systems it was identified that they are very similar and the only big difference is tax rate. The shift from a proportional to a progressive personal income tax rate has had a positive impact on Lithuania's budget revenues. The biggest positive impact on national budget revenues comes from the change in the tariff, rising minimum wages, average wages and the number of workers employed.

Scope of work. The work consists of an introduction, 3 parts and conclusions. The main work material is presented in 49 pages. The work contains 22 figures, 6 tables and 48 literature sources.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Aidt, T. S. ir Jensen, P. S. (2009). The Taxman Tools up: An Event History Study of the Introduction of the Personal Income Tax—Sciencedirect. *Journal of Public Economics*, 93(1–2), 160–175.
2. Alexander & Co. (2020). The History of Taxation in the UK. Prieiga per: <https://alexander.co.uk/news/the-history-of-taxation-in-the-uk/>
3. Ambrus, A. (2012). The Advantages and Backdraws of the Flat-Rate Personal Income Tax. *JOURNAL OF INTERNATIONAL STUDIES*, 5, 47–57. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2012/5-2/5>
4. Bendikienė, D. ir Janišauskienė, V. (2014). Gyventojų pajamų mokesčio surinkimą Lietuvoje lemiančių veiksnių analizė. *Ekonomika ir vadyba*, 34(2), 6–16.
5. Benedek, D., Benitez, J. C. Ir Vellutini, C. (2022). Progress of the Personal Income Tax in Emerging and Developing Countries. *IMF Working Papers*, 2022(020), 1–31. <https://doi.org/10.5089/9798400201134.001.A001>
6. Bikas, E. Ir Bagdonaitė, G. (2020). Tax Avoidance: The Aspect of Value Added Tax. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2), 590–605. [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2\(36\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2(36))
7. Bikas, E., Subačienė, R., Astrauskaitė, I. ir Keliuotytė-Staniulėnienė, G. (2014). Evaluation of the Personal Income Progressive Taxation and the Size of Tax-Exempt Amount in Lithuania. *Ekonomika*, 93(3), 84–101. <https://doi.org/10.15388/Ekon.2014.0.3882>
8. Buginskis, V. ir Mackevičius, R. (2007). Gyventojų pajamų mokesčio analizė. *Ekonomika ir vadyba*, 12, 181–187.
9. Degressive Tax Definition & Examples. (2023). Prieiga per: <https://quickonomics.com/terms/degressive-tax/>
10. Duncan, D. ir Sabirianova Peter, K. (2016). Unequal Inequalities: Do Progressive Taxes Reduce Income Inequality? *International Tax and Public Finance*, 23(4), 762–783. <https://doi.org/10.1007/s10797-016-9412-5>
11. IX-1007 Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas.[n.d.]. Prieiga per: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C677663D2202>
12. Jurisone, B. ir Jirgensone, L. (2018). *Tax Reform in Latvia in 2018*. Prieiga per: https://www.iota-tax.org/sites/default/files/documents/iota-papers-tax_reform_latvia_2018.pdf

13. Kalantaitė, J. ir Subačienė, R. (2014). Lietuvos mokesčių reformos įtaka įmonių veiklos rezultatams. *Buhalterinės apskaitos teorija ir praktika*, (15A), 162–177. <https://doi.org/10.15388/batp.2014.15A.13>
14. Kniukštaitė, A. (2016). *Impact of Progressive Personal Income Tax on Efficiency of Fiscal, Redistributive, Regulating Tax Functions in the European Union (magistro Darbas)*. Prieiga per: <https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/gi1gc3/ELABAETD19915416>
15. Lazdiņš, J. ir Ketners, K. (2019). Avoidance of Double Taxation in the Area of Income Tax in Latvia. *Journal of the University of Latvia. Law*, (12), 68–85. <https://doi.org/10.22364/jull.12.05>
16. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2024). Karo pabėgėliai iš Ukrainos: Statistika. Prieiga per: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/lietuva-ukrainai/karo-pabegeliai-is-ukrainos-statistika/>
17. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija [n.d.]. Užimtumo ir nedarbo rodikliai. Prieiga per: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/darbo-rinka-uzimtumas/uzimtumo-ir-darbo-rinkos-politika/uzimtumo-ir-nedarbo-rodikliai/#nedarbas>
18. Liužinienė, L. (2017). *Progresinis gyventojų pajamų apmokestinimas: Rizikos vertinimas (magistro darbas)* (Mykolo Romerio universitetas.). Mykolo Romerio universitetas. Prieiga per: <https://vb.mruni.eu/object/elaba:25294638/>
19. Melnykaitė, M. (2013). Progresinio gyventojų pajamų apmokestinimo įvedimo Lietuvoje vertinimas. *Buhalterinės apskaitos teorija ir praktika*, 14, 96–109.
20. Ministry for National Economy. (2012). *Tax Policy of a Reformed Hungary*. Prieiga per: <https://2010-2014.kormany.hu/download/f/49/b0000/Tax%20policy%20of%20a%20reformed%20Hungary.pdf>
21. Ministry of Finance Republic of Latvia (2024). Personal income tax. Prieiga per: <https://www.fm.gov.lv/en/personal-income-tax>
22. Montvidas, M. (2023). Pajamų sąvoka ir pripažinimas gyventojų apmokestinimo kontekste: Teoriniai pagrindai ir praktinės problemos. *Teisė*, 129, 54–68. <https://doi.org/10.15388/Teise.2023.129.4>
23. Neapmokestinamasis pajamų dydis [n.d.]. Prieiga per: <https://blog.swedbank.lt/zodynelis/neapmokestinamasis-pajamu-dydis>
24. Nikolova, B. (2020). *Personal Income Taxation and Its Effects on Economic Development and Growth*. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-4933-9.ch008>

25. OECD. (2024). Revenue Statistics—OECD countries: Comparative tables. Prieiga per: <https://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=REV#>
26. OECD [n.d.]. Details of Tax Revenue—Latvia. Prieiga per: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REVLVA#>
27. Official Statistics of Latvia (2023). Household income rose by 9.1 % in 2022. Prieiga per: <https://stat.gov.lv/en/statistics-themes/population/disposable-income/press-releases/14301-household-disposable-income>
28. Oficialiosios statistikos portalas [n.d.]. Rodiklių duomenų bazė. Prieiga per: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=5892cf09-bbbb-442f-b379-69e45dcf0bc0#/>
29. Papanikolaou, N. (2021). Tax Progressivity of Personal Wages and Income Inequality. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(2), 1–11. <https://doi.org/10.3390/jrfm14020060>
30. Paulauskas, A. (2008). Vienodas gyventojų pajamų mokesčio tarifas. *Teisė*, 68, 65–84. <https://doi.org/10.15388/Teise.2008.0.340>
31. Pluta, A. ir Zasova, A. (2017). Latvia Stumbling Towards Progressive Income Taxation: Episode II - BICEPS. Prieiga per: <https://biceps.org/2017/11/06/latvia-stumbling-towards-progressive-income-taxation-episode-ii/>, <https://biceps.org/2017/11/06/latvia-stumbling-towards-progressive-income-taxation-episode-ii/>
32. Pollack, S. D. (2013). Origins of the Modern Income Tax, 1894-1913. *Tax Lawyer*, 66(2), 295–330.
33. Roikonen, P. (2022). Income inequality in Finland, 1865–2019. *Scandinavian Economic History Review*, 70(3), 234–251. <https://doi.org/10.1080/03585522.2021.1901774>
34. Šiaulienė, I. (2017). Lietuvai reikia progresinių mokesčių – ir štai kodėl. Prieiga per: <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/i-siauliene-lietuvai-reikia-progresiniu-mokesciu-ir-stai-kodel-75634499>
35. Slavickienė, A., Atkočiūnaitė, K. ir Nesteckis, A. (2007). Gyventojų pajamų mokesčio pajamas įtakojančių veiksnių tyrimas. *Vadybos mokslas ir studijos-kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 4, 94–99.
36. Slavinskaitė, N., Kreizaitė, O. ir Stonytė, M. (2015). Gyventojų Pajamų Mokesčio Įtaka Savivaldybių Pajamoms. *Mokslas - Lietuvos Ateitis*, 7(2), 246–252. <https://doi.org/10.3846/mla.2015.752>

37. Socci, C., D'Andrea, S., Deriu, S., Pretaroli, R. ir Severini, F. (2022). Does the Personal Income Flat Tax Fit with Economic Growth and Inequality in Italy? *Italian Economic Journal*, 8(3), 523–548. <https://doi.org/10.1007/s40797-021-00149-0>
38. Startienė, G. ir Trimonis, K. (2009). Oficialiai neapskaitytos ekonomikos mastas. *Ekonomika ir vadyba*, 14, 976–983.
39. Stenkula, M. (2014). Swedish Taxation in a 150-year Perspective. *Nordic Tax Journal*, 2014(2), 10–42. <https://doi.org/10.1515/ntaxj-2014-0017>
40. Teisės aktų gidas [n.d.]. Minimalioji mėnesinė alga (MMA) ir minimalusis valandinis atlygis (MVA). Prieiga per: <https://www.tagidas.lt/savadai/9003/>
41. Teisės aktų gidas [n.d.]. Vidutinis mėnesinis bruto ir neto darbo užmokestis (be individualių įmonių). Prieiga per: <https://www.tagidas.lt/savadai/9006/>
42. The Institute for State Effectiveness [n.d.]. 10 Functions of the State. Prieiga per: <https://effectivestates.org/ten-functions-of-the-state/>
43. Valstybinė mokesčių inspekcija. (2024). Gyventojų pajamų mokestis. Prieiga per: <https://www.vmi.lt/evmi/gyventoju-pajamu-mokestis2>
44. Valstybinė mokesčių inspekcija [n.d.]. Ataskaitų archyvas. Prieiga per: <https://www.vmi.lt/evmi/ataskaitu-archyvas>
45. Valstybinė mokesčių inspekcija [n.d.]. Mokesčių administravimo raida Lietuvoje. Prieiga per: <https://www.vmi.lt/evmi/vmi-istorija>
46. VMI. (2019). *VMI administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga*.
47. World Bank Open Data (2024). Prieiga per: <https://data.worldbank.org>
48. Želvienė, N. (2015). *Lietuvos mokesčių sistemos analizė ir ekonominis vertinimas (magistro darbas)*. Prieiga per: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:8926024/datastreams/MAIN/content>